

Науково-популярне видання

**С. А. Цвілюк**

**Цвілюк Семен Антонович,**  
доктор історичних наук, професор

**СТАЛІНІЗМ, НАЦИЗМ І УКРАЇНА**

Друга світова війна і “українське питання”

**Сталінізм, нацизм і Україна**

Друга світова війна і “українське питання”

Підписано до друку 30.08.2009. Формат 60х84/16. Папір офсетний.  
Гарнітура «Times New Roman» Друк цифровий. Ум. друк .арк. 2,53, обл.-вид. арк.. 3, 44  
Наклад 100 прим. Зам. № 8  
Видавець і виготовлювач ОДУВС  
м. Одеса, вул. Успенська, 1  
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3507 від 25.06.2009 р.  
тел. 0487024884; 0949547884 email – *ndrvv1@gmail.com*

Одеса – 2009

УДК 94(4)“1939|1945”:321.64(477)  
ББК 63.3(4Укр)62  
Ц 283

Ц 283      **Цвілюк, Семен Антонович**  
              **Сталінізм, нацизм і Україна.** Друга світова війна і  
              “українське питання”./ С. А. Цвілюк — Одеса : ОДУВС,  
              2009. — 55 с.  
              Бібліогр. : с. 54 (24 назв). — 100 пр.

Укладення 23 серпня 1939 року пакту Ріббентропа-Молотова та початок Другої світової війни — події, які викликають до себе незгасаючий інтерес істориків і публіцистів, котрі намагаються з’ясувати пов’язані з ними ті чи інші важливі проблеми. Дана наукова праця присвячена одному із, здавалося б, парадоксальних результатів зіткнення імперських інтересів основних агресивних сил Європи середини ХХ століття — нацизму і сталінізму. Внаслідок цієї жахливої війни було здійснено завдання величезної історичної ваги української національно-державницької політики — возз’єднання Східної і Західної України в єдиному політичному організмі й визначено її сучасні державні кордони.

УДК 94(4)“1939|1945”:321.64(477)  
ББК 63.3(4Укр)62

## З М І С Т

|                                                                            |    |
|----------------------------------------------------------------------------|----|
| Передмова.....                                                             | 3  |
| Галичани й волиняни: ейфорія і зневіра у «братів зі Сходу».....            | 5  |
| Тріумф і драматизм української національної долі .....                     | 8  |
| «Впала Польща та й нас придавила...» .....                                 | 12 |
| Політика «радянізації» і жорстоке розчарування<br>західних українців ..... | 13 |
| Друга світова — гігантський конфлікт за володіння Україною?...             | 19 |
| Сталінізм — досконала форма нацизму .....                                  | 23 |
| «За Родину! За Сталина!...» .....                                          | 28 |
| «Рух Бандери зайняв цілком визначену позицію<br>проти Німеччини» .....     | 32 |
| Трагічний мартиролог моїх земляків .....                                   | 39 |
| Правда Великої війни і Великої Перемоги .....                              | 49 |
| Література.....                                                            | 54 |

## Література

1. Авторханов А. Империя Кремля. – М., 1991. С.44.
2. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні. 1917 – 1953: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: У 2-х кн. – К.: Либідь, 1994. – Кн. І.
3. Бунич И. Л. Операция «Гроза» или ошибка в третьем знаке. – М., 1994. – Кн. 2.
4. Вторая мировая война. 1939 – 1945 гг. – М., 1958.
5. Горланов О. А., Рогинский А. Б. Об арестах в западных областях Белоруссии и Украины в 1939 – 1941 гг. (Электронный ресурс).
6. Гриневич В. Гитлер и Сталин в поисках сепаратного мира: Неразгаданная загадка Второй мировой войны // Зеркало недели. – 2001. - 1 вересня.
7. Гунчак Т. Шухевич і батальйон „Нахтігаль”. Фабрикації Москви про український визвольний рух // День. – 2009. – 24 липня.
8. Довженко О. Господи, пошли мені силу. – Харків, 1994.
9. Жуков Д., Ковтун И. Русские эсесовцы в бою. - М.: ЯУЗА-ПРЕСС, 2009.
10. Заворотный С., Положевец П. Операция «Голод» // Комсомольская правда. – 1990. – 3 фев.
11. Итоги Второй мировой войны. – М., 1957. – С. 511.
12. Коваль М. В. Україна: 1939 – 1945: Маловідомі і непрочитані сторінки історії. – К., 1995.
13. Козловський І. Встановлення українсько-польського кордону. 1941 – 1951. – Львів, 1998.
14. Косик В. Україна і Німеччина в Другій світовій війні. – Париж – Нью-Йорк – Львів, 1993.
15. Лосєв І. На периферії російської історії // День. – 2009. – 16 липня.
16. О культе личности Сталина и его последствиях. Доклад первого секретаря ЦК КПСС Н. С. Хрущева // Неделя. – 1989. - №11.
17. Політичний терор і тероризм в Україні. XIX – XX ст.: Історичні нариси. – К.: Наукова думка, 2002.
18. Попович М.В. Нарис історії культури України. - К.: “АртЕк”, 1999.
19. Рюруп Р. Немцы и война против СССР / Другая война . 1939 – 1945. – М. 1996.
20. Сварцевич В. Войну надо очистить от вранья // Аргументы и факты в Украине. – 2005. - № 8.
21. Сюдюков І. Збагнути ціну свободи // День. – 2008. – 28 травня.
22. Щербак Ю. Україна: Виклик і вибір. Перспективи України в глобалізованому світі XXI століття. – К.: Дух і Літера, 2003
23. Энциклопедия Третьего рейха. – М., 1996.
24. Arendt Hannah. The origins of Totalitarianism. – San Fiego – N.-Y. – London, 1979.

## ПЕРЕДМОВА

Гітлерівська Німеччина, як відомо, розв’язала війну проти Радянського Союзу під облудним ідеологічно-шовіністичним гаслом «захисту європейської культури від російсько-азіатського більшовизму», який «загрожував цивілізованій Європі». Нацизм розглядав німецьку націю як вищу расу людства і претендував на роль єдиного представника європейської цивілізації. В одному із секретних документів, складеному напередодні війни, в травні 1941 року, свій віроломний напад на СРСР – країну, з якою Німеччина мала десятилітній договір про ненапад, нацисти визначали як “стару боротьбу германців... заради захисту європейської культури від московсько-азіатського потоку”.

Сучасний німецький історик Р. Рюруп, цитуючи цей документ, пише, що в ньому втілились “образи ворога, які глибоко укорінилися в німецькій історії і суспільстві. Такі погляди були властиві навіть тим офіцерам і солдатам, котрі не були переконаними нацистами. Проте вони також поділяли уявлення про “вічну боротьбу” німців з росіянами..., про захист європейської культури від “азіатських орд”, про культурне покликання і право панування німців на Сході. Образи ворога подібного типу були широко розповсюджені в Німеччині, вони належали до числа „духовних цінностей”...”<sup>\*</sup>

Більше того, усвідомлення таких завдань і такої мети війни проти комуністичної Росії було властиве не тільки німецьким нацистам. Після 22 червня 1941 року по всій Західній Європі з’являються легіони добровольців під різними назвами: “Фландрія”, “Нідерланди”, “Валлонія”, “Данія” та ряд інших, котрі згодом перетворилися на добровольчі дивізії СС „Нордланд” (скандинавська), “Лангемарк” (бельгійсько-фламандська), “Шарлемань” (французька) та їм. Подібні військові формування у складі есесівських військ Генріха Гімлера\*\* “Більшість добровольців із країн Західної Європи, – відзначав інший німецький автор К. Пфеффер, – йшли на Східний фронт тільки тому, що сприймали це як загальне завдання для усього Заходу...”

<sup>\*</sup> Рюруп Р. Немцы и война против СССР / Другая война . 1939 – 1945. – М. 1996. – С. 363.

<sup>\*\*</sup> Энциклопедия Третьего рейха. – М., 1996. – С.121.

Добровольці із Західної Європи, як правило, додавались до гітлерівських з'єднань і частин СС...”.\*

У цій ситуації Україна, яка входила до складу російсько-радянської комуністичної імперії під найменуванням СРСР, названими політичними силами також розглядалася як найважливіша складова євразійського “варварського” державного блоку. Тому-то гітлерівські нацисти, що прийшли в Україну, відразу ж встановили тут, за визначенням митрополита Андрея Шептицького, “диявольський” режим терору, небаченого насильства, нещадного пограбування й жорстоких каральних актів щодо місцевого населення, надто тієї його частини, хто підозрювався у нелояльності до окупаційної влади. Фанатично засліплена ідеями світового панування й расової зверхності, ворожа нацистська влада являла собою страшну і реальну небезпеку для самого існування українського народу та його культури.

Окупована в короткий строк німецькими дивізіями, вимуштруваними геббельсівською пропагандою в антислов'янському дусі, Україна упродовж трьох років зазнавала небаченого морального приниження, жорстоких репресій і фізичного нищення мирного населення.. У расистських планах гітлерівців центральною була антилюдська ідея “підриву біологічної сили українців” і підготовка “життєвого простору” для переселення на багаті українські землі десятків мільйонів німецьких колоністів.

---

\* Итоги Второй мировой войны. – М., 1957. – С. 511.

Як реально-прагматичні причини Другої світової війни слід розглядати ті з них, котрі пов'язані із планами загарбання фашистською Німеччиною родючих земель Польщі та України, із стратегією Адольфа Гітлера та нацистської партії, що була спрямована на розширення “життєвого простору” для німецької нації, перш за все, за рахунок слов'янських територій. Зокрема, у своєму меморандумі про підготовку до війни (серпень 1936 р.) Гітлер одверто писав: “Німеччина відчуває перенаселення і не може себе прогодувати, спираючись лише на власну територію... Остаточне вирішення проблеми полягає в розширенні життєвого простору, а також в розширенні сировинної і продовольчої бази нашого народу... Ми зупинимо безконечний німецький рух на Захід та Південь і звернемо наші погляди до земель на Сході”. Конкретніше це завдання Гітлер сформулював 11 серпня 1939 р., уже в ході польської кампанії. “Мені потрібна Україна, – заявив він тоді, – щоб нас не змогли ослабити голодом, як то було під час попередньої війни”.

Велика кількість командирів бойових з'єднань й частин Радянської армії під час війни очолювались генералами й маршалами українцями за походженням. Досить зазначити, що з 15 фронтів більше половини очолювались маршалами й генералами-українцями, які виявили себе талановитими полководцями. Наприклад, уродженець села Фурманівка Кілійського району на Одещині маршал Семен Костянтинович Тимошенко, який в 1940 – 1941 рр. займав посаду наркома оборони СРСР, під час війни був головнокомандувачем Західним та Південно-Західним напрямками, командував фронтами, був представником Ставки Верховного Головнокомандування. Командували арміями й фронтами уродженець Одеси, маршал Родіон Якович Малиновський та генерал армії Іван Данилович Черняховський, наймолодший командуючий фронтом – загинув на 38-му році життя. Всі вони – двічі Герої Радянського Союзу.

Уславили свої імена, а також честь і гідність свого народу визначні полководці, командуючі танковими арміями генерали Дмитро Лелюшенко та Павло Рибалко, командувач повітряної армії Володимир Судець та сотні інших генералів, які у роки Другої світової війни командували арміями, корпусами, дивізіями, били ворога на Європейському континенті, а згодом – і на Далекому Сході, доки 8 травня 1945 року капітулювала фашистська Німеччина, а 2 вересня того ж року – мілітаристська Японія. Це фактично й означало завершення Другої світової війни.

Що стосується цього останнього великого історичного факту, то і тут українському народові є чим пишатися, бо саме українець, генерал-лейтенант Кузьма Миколайович Дерев'янка від імені Радянського Верховного Головнокомандування, разом з американським генералом, головнокомандувачем військами США на Далекому Сході Дугласом Макартуром в Токійській бухті на борту американського лінкора “Міссурі” поставив підпис під Актом беззастережної капітуляції Японії. К. Дерев'янка – один з визначних воєначальників і найосвіченіших військових свого часу – брав участь у Курській битві, у битві за Дніпро, у розгромі гітлерівських військ в ході Яссо-Кишинівської операції, звільненні Харкова та угорської й австрійської столиць – Будапешта і Відня. У повоєнний час генерал працював на дипломатичній ниві, на високих посадах у Військовій академії та в управлінні інформації ГРУ Генерального штабу.

Підпис українського генерала Кузьми Дерев'янка під Актом капітуляції Японії став справді останньою крапкою у Другій світовій війні, останньою крапкою у прямому й переносному значенні...

искусство, – писав він, – это превосходство в силах в 5-6 раз, иначе он не будет браться за дело. Он не умеет воевать не количеством и на крови тысяч солдат строит свою карьеру”. Але інакше не міг воювати і сам А. Єременко, теж прославлений радянський маршал, який в роки війни командував військами Брянського, Південно-Східного, Сталінградського, Південного, Калінінського, 1-го і 2-го Прибалтійського, 4-го Українського фронтів та ряду армій.

У цьому й полягала причина такої неймовірної, невинуватено величезної кількості загиблих молодих українців на завершальному етапі війни. Можливо, саме ці жертви мав на увазі відомий російський письменник, фронтовик В. Астаф'єв, котрий, говорячи про здобуту перемогу над гітлерівськими військами, з гірким болем написав страшні, але правдиві слова визнання: “Мы их не победили, мы их утопили в собственной крови, забросали своими трупами...”

Така гірка правда Великої війни і Великої Перемоги. Саме таку ціну за перемогу над нацизмом заплатив український народ. Така нещадно жорстока доля, що спіткала мільйони наших земляків – юних подолян, волинян, галичан, цих справжніх християнських мучеників, світлі імена котрих навечно вписані в мартиролог Другої світової війни й трагічну українську історію першої половини ХХ століття.

\* \* \*

Розкриваючи підсумки Другої світової війни й, зокрема, радянсько-німецької війни 1941 – 1945 рр. як її основної складової, що увійшла в історію під назвою Великої Вітчизняної, важливо уявити й осмислити місце і роль України у цій війні, усвідомити значення участі українського народу у боротьбі проти гітлеризму, у розгромі фашистської Німеччини взагалі. Адже Україна стала не тільки основним її об'єктом, але й одним з головних плацдармів, де понад три роки точилась надзвичайно жорстока боротьба протиборствуючих сил. Понад 8 мільйонів українських воїнів (солдатів, офіцерів, генералів) взяли участь у боях проти гітлерівців на всіх фронтах війни. Більше 600 тисяч чоловік вели боротьбу на окупованій території України.

Яскравою й переконливою характеристикою внеску українців у перемогу над гітлерівською Німеччиною, визначення героїзму, мужності й самопожертви у боротьбі з сильним ворогом є свідчення про бойові нагороди українських воїнів: за роки війни були удостоєні орденів та медалей майже 2,5 мільйона фронтовиків-українців; 2072 з них стали Героями Радянського Союзу, 32 воїни – цього звання удостоєні двічі, а льотчик Іван Кожедуб – тричі.

## **Змова Гітлера зі Сталіним і поворот долі західних українців**

Друга світова війна для українців розпочалася фактично з першого її дня. Напад гітлерівської Німеччини, здійснений на Польщу 1 вересня 1939 року, населення західноукраїнських земель, що перебували тоді у складі цієї країни, сприйняло як початок визвольної війни проти зухвалого агресора та необхідність захисту і держави, в якій проживали, і власних домівок. На останньому засіданні сейму Речі Посполитої, що відбулося 2 вересня у Варшаві, голова УНДО, віце-маршал сейму український посол В. Мудрий і посол С. Скрипник заявили про необхідність забути болісні досвіди минулого і стати на оборону держави на спільному фронті боротьби з фашизмом і що “український народ виповнить свій громадянський обов'язок щодо Польщі”.

Ця заява була підкріплена реальними звичайними ділами на самому початку війни. У складі усіх родів Війська Польського у вересні 1939 року, за різними даними, воювали проти гітлерівців від 150 до 200 тисяч солдатів і офіцерів українського походження. Українські вояки виявили героїзм у кровопролитних боях при обороні Варшави, під Вестерплатте, Модліном, в районі Замостя, Ромашова, Красностава та в інших місцях. Жорстока запекла битва із гітлерівськими військами точилася під час німецької облоги Львова. Українці разом з поляками боронили місто з 12 до 21 вересня; у цих боях було вбито і поранено близько 4 тисяч його захисників. У боях під Львовом німецький вермахт фактично зазнав першої значної поразки і перших значних втрат в ході Другої світової війни.

Події розвивалися блискавично, і ситуація радикально змінилася, коли 17 вересня того ж 1939 року у війну вступив Радянський Союз, який згідно з секретним протоколом, що додавався до пакту Ріббентропа – Молотова (це була таємна домовленість між Москвою і Берліном, що відкривала шлях до розчленування ряду країн Центральної Європи – розділення Фінляндії, Естонії, Литви, Латвії, Польщі й Румунії), виступав союзником гітлерівської Німеччини. В цей день на територію

Польщі агресія була вчинена і зі сходу. Реалізуючи домовленості про “територіально-політичний переустрій областей, що входять до складу Польської держави”, досягнуті між Гітлером і Сталіним “шляхом дружньої згоди”, як було зазначено в спільному документі двох агресорів, Червона Армія розпочала свій похід до Польщі.

Уже до 20 вересня війська створеного напередодні Українського фронту під командуванням командарма С. К. Тимошенка практично без серйозних воєнних інцидентів зайняли значну територію з такими містами як Луцьк, Рівне, Дубно, Тернопіль, Бучач та інші населені пункти Західної України, а 22 вересня частини Червоної Армії вступили у Львів. У військовій операції з боку СРСР взяли участь 16 танкових і 2 мотострілецькі бригади Червоної Армії, які упродовж кількох днів пройшли від 600 до 1000 км, долаючи середньодобові відстані 50 – 100 км. За тиждень радянські війська зайняли всю територію, відведену СРСР пактом Молотова – Ріббентропа. В результаті до Німеччини перейшли польські землі площею 188 тисяч квадратних кілометрів, до СРСР – близько 200 тисяч квадратних кілометрів, тобто – 52 % всієї території Польщі.\*

До полону Червоної Армії потрапила 181 тис. польських військовополонених, значна частина яких, переважно офіцерів, через деякий час, за наказом Сталіна, була розстріляна органами НКВС. А тим часом, “друг Йосип” передав “другу Адольфу” 92 тисячі польських біженців-антифашистів, демонструючи тим самим єдність загарбницьких планів і тісні союзницькі стосунки між сталінським комуністичним Радянським Союзом і гітлерівською фашистською Німеччиною.\*\*

Ці факти, незважаючи на таємні, приховувані пропагандистсько-міфологічною брехнею гасла, розкривають непросту правду про те, що у розв’язанні Другої світової війни безумовна вина Радянського Союзу нарівні з нацистською Німеччиною. У цьому зараз може сумніватися лише той, кому

---

\* Буніч І. Л. Операция «Гроза» или ошибка в третьем знаке. – М., 1994. – Кн. 2. – С. 284.

\*\* Коваль М. В. Україна: 1939 – 1945: Маловідомі і непрочитані сторінки історії. – К., 1995. – С. 35.

згадати ще одне – з найсвіжіших, тих, що публікувалися напередодні 60-річчя Дня Перемоги. Олександр Миколайович Яковлев – колишній член Політбюро ЦК КПРС, секретар ЦК, надзвичайно обізнаний політичний діяч СРСР, якого називали архітектором горбачовської перебудови, (до речі, фронтовик, котрий у 19-літньому віці повернувся з війни інвалідом), на запитання журналіста тижневика «Аргументы и факты» – скільки ж насправді загинуло наших солдатів у війні з гітлерівською Німеччиною (адже називаються різні цифри – і 20 млн., і 27 млн. чоловік), відповів так:

«В войне с Германией погибло не менее 30 млн. человек... Давайте, наконец, скажем людям правду... Не сомневаюсь, на самом деле – более 30 млн. погибших. Это горькая правда Победы».

Характеризуючи Йосифа Сталіна як „великого стратега і полководця” у зв’язку з проблемами, пов’язаними з колосальними людськими втратами радянських людей у Другій світовій війні, а також в період жакливого терору 1930-х років, О. Яковлев додає:

«...И как это можно хвалить “великого полководца всех времен и народов” Сталина? Это же было преступление...»

И каких-либо похвал Сталину вы от меня не дожидаетесь. Пусть люди что хотят, то и говорят. Это же надо, не уставая, лично подписать 366 списков на расстрел 44 440 человек во время репрессий в 1937 – 1938 гг.! Это же документальное свидетельство. И я хочу сказать людям, которые сейчас на митингах и разных сборищах таскают портреты Сталина: это вы держитесь не за древко, а за кость... ноги расстрелянного Сталиным человека».\*

Не можна не згадати ще деякі цифри, що характеризують роль Сталіна в роки війни, та його «мудрі» методи керівництва арміями: тільки військовими трибуналами було засуджено майже мільйон радянських військовослужбовців, з них 157 000 солдатів і офіцерів – присудили до розстрілу, тобто практично п’ятнадцять дивізій було знищено не в бою з гітлерівськими військами, а сталінським режимом, його каральними органами.\*\* Це, якщо вийти за рамки усталеного і оцінювати війну і перемогу об’єктивно, – один із надто суттєвих аргументів “масового героїзму і патріотизму” радянських людей.

У цьому контексті доречно нагадати характеристику, дану одним полководцем – Андрієм Єременком – іншому, знаменитому „народному маршалу” Георгію Жукову. “Жуковское оперативное

---

\* Сварцевич В. Войну надо очистить от вранья // Аргументы и факты в Украине. – 2005. - № 8.

\*\* Див.: Там само.

населення країни в кількості 180 млн. чоловік, перепис же показав усього 162 мільйони. На результатах позначились громадянська війна, масові репресії, два страхітливі радянських голодомори: 1921 – 1922 та 1932 – 1933 років, в яких лише Україна втратила понад 10 млн. своїх громадян. Той перепис Сталін назвав “шкідницьким”, всі цифри були засекречені, а керівників статистичних органів розстріляли. У січні 1939 року відбувся новий перепис, але результати його вже підігнали до потрібних: за його даними, кількість населення СРСР складала 170,2 млн., та ця цифра – всім було зрозуміло – сфальсифікована.

Академік Російської АН Юрій Поляков – відомий спеціаліст з історичної демографії, очевидець і учасник усіх дискусій з в’ясування кількості втрат у Великій Вітчизняній війні, який число „7 мільйонів” називає «очевидною нелепостю», стверджує: «Сегодня, считаю, мы должны говорить о 26 – 27 миллионах погибших, из которых 8,6 млн. – потери действующей армии, остальное – мирное население. Это цифры обоснованные, они выведены на основании документов или исчислены по признанным методикам. Другое дело, что «обоснованные» и «точные» – разные понятия. Точное число потерь мы не узнаем никогда. Война – слишком сложное явление. Слишком многое остается неясным до сих пор. Слишком долго вопрос о потерях был заложником политики». А далі академік додає: «Надо остановиться на нынешней цифре и прекратить дискуссию – просто понимая, что фактически число потерь гораздо выше (підкреслення авт. – С.Ц.)».\*

Як вже зазначено, в СРСР та на пострадянському просторі до цього визнання йшли довго. На початку 1960-х років М. С. Хрущовим було введено в обіг офіційну цифру радянських втрат в 20 млн. чоловік. Під час горбачовської перебудови і гласності ця цифра зросла до 27 мільйонів. Але, за даними 90-х років, найбільш загальні кількісні цифри людських втрат Радянського Союзу у Другій світовій війні сягають майже 43 мільйонів чоловік, у тому числі втрати збройних сил становлять понад 26 млн. чоловік, а серед мирного населення – близько 17 мільйонів. Для порівняння: втрати гітлерівського вермахту на Східному фронті приблизно в 10 разів менші, ніж в Червоній Армії; всього ж німецькі втрати в роки розв’язаної Гітлером війни, за підрахунками авторитетного німецького історика Рюдигера Оверманса, складають приблизно 5,3 млн. чоловік.

Для підтвердження наведених вище висновків нині існує безліч різноманітних літературних і документальних свідчень. Варто тут

правда історії не потрібна. Сталін майже одночасно з Гітлером, керуючись “дружньою домовленістю”, вчинили нічим не прихований агресивний акт і анексію території суверенної держави. При цьому було порушено усі існуючі на той час міжнародні документи і угоди між СРСР і Польщею.

По-різному поставилося до приходу радянських військ західноукраїнське населення: поляки, маючи історичний досвід, вбачали в них таких же окупантів як і гітлерівці; українці ж загалом – з ентузіазмом та надією, бо вважали Червону Армію визвольницькою і від польського панування на українській землі, і від фашистської окупації. Вони сподівалися на те, що її прихід допоможе реалізувати віковичну мрію про з’єднання українських земель у давноочікуваній спільній державі. Збереглося багато кінодокументів та численних документальних матеріалів засобів масової інформації, які засвідчують величезне захоплення і радість на обличчях тисяч західних українців, котрі з хлібом-сіллю стрічали солдатів “армії-визвольницької”, танки й гармати “братів зі Сходу” засипали квітами.

На жаль, ейфорія галичан і волинян дуже скоро змінилась глибокою зневірою до “визволителів”, які негайно встановили на “визволеній” території режим червоного терору...

Польща ж, на територію якої з півночі й заходу вторглися війська гітлерівської Німеччини, а зі сходу – СРСР, як самостійна держава перестала існувати. А вже 22 вересня того ж 1939 року у прикордонному Брест-Литовську на честь успішного завершення спільної німецько-радянської операції відбувся парад радянських і німецьких військ. В єдиному строю марширували солдати Червоної Армії і німецького Вермахту, не підозрюючи, що грізна військова доля вже визначила для них інший жереб – дуже скоро вони зустрінуться один проти одного на лінії вогню в окопах наступного етапу Другої світової...

\* Известия. – 2005. – № 75. – С. 17.

## Тріумф і драматизм української національної долі

У ті ж дні сталінське керівництво СРСР і гітлерівська Німеччина уклали новий договір про дружбу і кордон – документ, який для радянського народу упродовж десятиліть залишався таємницею. Першою його частиною взаємно визнавалися кордони, що встановилися на той час. Західноукраїнські землі були введені до складу УРСР. На західних теренах було створено шість областей: Львівську, Станіславську, Волинську, Тернопільську, Рівненську, Дрогобицьку. Ряд українських земель – Холмщину, Підляшшя, Лемківщину – німці включили до Польського генерал-губернаторства (з центром у м. Кракові), яке вважалося частиною третього рейху. Друга ж частина договору – декларація про дружбу між СРСР і Німеччиною – являла собою відвертий виклик антифашистським силам і була зустрінута миролюбними народами із здивуванням і незрозумінням.

Вторгнення радянських військ на територію Польщі було представлено як визвольну акцію: оскільки, мовляв, Польська держава розгромлена німецьким агресором, то наш священний обов'язок взяти під захист життя “етнічних братів” – західноукраїнське і західнобілоруське населення. Внаслідок такої ідеологічної інтерпретації нападу СРСР на Польщу створилася колізія, за якої Франція та Великобританія “не мали підстав” формально розглядати сталінський режим як агресора і оголошувати йому війну подібно до того, як це було з гітлерівською Німеччиною.

Подальше розгортання Другої світової війни фактично також пов'язане з паралельними загарбницькими діями нацизму і сталінізму: з радянською агресією проти Фінляндії в листопаді 1939 року і гітлерівською кампанією по захопленню Данії та Норвегії в квітні 1940 року; нацистське вторгнення до Франції у травні 1940 року супроводжувалося сталінським приєднанням до СРСР Литви, Латвії й Естонії.

Взагалі це був період, коли Гітлер і Сталін, розпочавши світовий пожар війни, підтримували надто тісні стосунки, офіційно висловлюючи захоплення один одним. Особливо відданим союзником нацистського Рейху був Сталін. Загальновизнано: без допомоги нацистам стратегічною промисловою сировиною, нафтою та хлібом Гітлер навряд чи зумів би мати такі переможні успіхи у

## Правда Великої війни і Великої Перемоги

Доречно підкреслити, що це надто наболіле питання – про загальні людські втрати Радянського Союзу у Другій світовій війні – й досі залишається предметом гострих наукових і політичних суперечок. Зокрема, у зв'язку з 60-річчям перемоги над нацистською Німеччиною на сторінках вітчизняних та зарубіжних ЗМІ було порушено особливо багато болючих проблем цієї війни; в дискусіях між учасниками та аналітиками подій з'ясовувалися об'єктивні факти кривавого протиборства двох агресивних держав, котрі раніше пересічною читачеві й глядачеві були невідомими, бо ретельним чином фільтрувалися відповідними органами. Ось лише самі назви деяких матеріалів, котрі промовляють самі за себе: „Війна, якої не знаємо” (тижневик „Шлях перемоги”), „Очистить войну от вранья” („Аргументы и факты в Украине”), „Правда и вымыслы о Великой войне” („Комсомольская правда”), „Війна реальна і міфічна” („День”), „Мы воевали не за Гитлера. Мы воевали против сталинского террора” („Известия”) та ін. Набагато більше передач з подібною тематикою прозвучало на телеканалах. Вони значно розширили межі історичної правди, в документальних і художніх програмах намагалися розповісти про те, якою в реальності була війна і що пережили люди на шляху до вистражданої Перемоги.

Що стосується людських втрат у війні з боку Радянського Союзу. Як відомо, Сталін, зважаючи на те, що справжні цифри негативно позначаться на міжнародному престижі СРСР і компетентності очолюваного ним військового і політичного керівництва, у лютому 1949 року назвав цифру лише 7 млн. загиблих. Хоча за даними британських представників у Берні, котрі були оприлюднені вже в березні 1945 року, втрати СРСР у війні оцінювались в 30 млн. чоловік – реальна цифра, яку російська сторона нині, через 60 років, змушена таки визнати. До речі, про “тридцять, якщо не сорок, мільйонів жертв” війни Олександр Довженко записав у своєму Щоденнику ще у травні 1945 року.

Чи володів Сталін справжніми даними? Звичайно, володів: в ході війни до Генерального штабу стікалася вся інформація про кількість втрат від командуючих фронтами, а після війни було здійснено масштабну обліково-статистичну операцію по всій країні, і стали відомими більш-менш достовірні дані про втрати мирного населення. Проте хід логіки “великого кормчого”, що цілком відповідало його психології, переслідував іншу мету. Для аналогії можна згадати історію з переписом населення 1937 року. Сталін тоді прогнозував

дихали в потилицю приреченим смертникам.

Сьогодні достовірно відомо, що завдяки саме таким частинам радянське командування вирішувало багато бойових завдань. “Людський таран, сформований із новобранців з територій, що перебували в окупації, – пише О. Романів у передмові до книги В. Косика “Україна і Німеччина у другій світовій війні”, – став основним фактором (при наявності сотень тисяч жертв) “переможного прориву” на Віслі, на Сандомирському плацдармі та Дукельському перевалі... Вибіркова статистична оцінка, проведена в численних селах Галичини, показала, що втрати загинувших на цій кінцевій фазі війни становлять 90 відсотків від загальної кількості мобілізованих у 1944 і навіть 1945 роках”.\*

Переконливі підтвердження своїм спогадам і висновкам відносно тих далеких трагічних подій довелося не раз почути з уст самих учасників бойових дій, читати свідчення про них у спогадах ветеранів війни. Про одне з таких свідчень розповіла одеська газета “Чорноморські новини” в невеличкій замітці вчителя А. Ломаківського з райцентру Красні Окни. Він зі своїми учнями веде активну пошукову роботу, збирає матеріали про Другу світову війну для шкільного музею бойової слави, розповіді ветеранів, учасників бойових дій.

“Особливо запам’яталися, – повідомляється у цьому матеріалі, – спогади Володимира Петровича Бородіна і Левка Кириловича Сімашкевича. Це їх, молодь 1925-1927 років народження, нашвидкоруч мобілізували у 1944-му польові військкомати, не навчених кидали відразу в бій. Тож і гинули вони в переважній більшості. Що ж, воєначальники за ціною не стояли...”

“Не міг не схвилювати спогад Л. К. Сімашкевича, – пише далі вчитель. – Він згадував, як 18-19-річні хлопці-новобранці, без військової підготовки і без зброї, хіба що з вогнеметами, були кинуті в бій за Дністром, неподалік Оргеєва в Молдавії. Там і згоріли факелами, бо фашисти не підпускали близько до своїх траншей (дальність дії ж вогнемета – 25 м), влучно били по балонах з пальною сумішшю.

Ці події, гадаю, слід увічнити, щоб усі знали страшну правду...”\*\*

Що ж, за людською ціною й справді у тій війні ніхто з радянських полководців не стояв...

перший, початковий, період війни. Всього лише за півтора року від підписання господарської угоди між СРСР і Німеччиною до початку радянсько-німецької війни (1 січня 1940 – 22 червня 1941 рр.) Німеччина отримала з Радянського Союзу 1,5 млн. тонн зерна, 100 тис. тонн бавовни, 2 млн. тонн нафтопродуктів, 1,5 млн. кубометрів лісу, 280 тис. тонн марганцю, 42 тис. тонн хрому, 350 тис. тонн міді, 1 млн. 200 тис. тонн прокату, 2 млн. 700 тис. тонн лому кольорових металів.\* Усі ці товари, за винятком, мабуть, бавовни та лісу, постачалися гітлерівській Німеччині з України й дали їй можливість вести успішну загарбницьку війну на Заході та готуватися до походу на Схід.

Існують документальні свідчення про те, що й після 22 червня 1941 року десятки ешелонів зі стратегічними товарами продовжували путь в Німеччину, постачаючи нацистам стратегічні товари й продовольчі продукти тоді, коли гітлерівці вже бомбили Київ і Одесу й розгорнули наступ вглиб радянської території.

А чого варті “вказівки” Сталіна керівництву європейських комуністичних партій, яким не рекомендовано допомагати урядам у боротьбі проти його союзника Гітлера!..

Спираючись на ту ж “дружню згоду”, зафіксовану в таємному договорі, Сталін в червні 1940 року спрямував майже півмільйонні військові з’єднання Червоної Армії в Румунію, відторгнувши від неї Бессарабію та Північну Буковину – знову ж таки під приводом “возз’єднання українських земель”. Націленість СРСР на Румунію, головного постачальника нафти Німеччині, та, в перспективі, на Балкани, звичайно, не могла не викликати відповідних заходів з боку Гітлера, який посилив інтенсивну підготовку до війни зі своїм „союзником”. Випередивши Сталіна, він першим завдав нищівного удару по СРСР, який ледве не призвів до катастрофічних наслідків стратегічних планів „геніального вождя усіх народів” і повної поразки СРСР у Другій світовій війні.

Тим часом Румунія змушена була погодитись з анексією частини її території. Центральна Бессарабія разом із частиною території Молдавської АРСР у складі УРСР з переважно молдавським населенням були об’єднані і виділені в окрему Молдавську РСР. Північна Буковина разом з Хотинським повітом були об’єднані в Чернівецьку область і передані Українській РСР. Два повіти

\* Косик В. Україна і Німеччина в Другій світовій війні. – С. 15.

\*\* Чорноморські новини. – 1999. – 6 листоп.

\* Буніч И. Л. Операция «Гроза» или ошибка в третьем знаке. – С. 321 – 322.

Південної Бессарабії – Придунайські українські землі, захоплені свого часу Румунією, утворили Ізмаїльську область і також увійшли до УРСР. Крім того, в 1944-1945 роках до України було прилучено й Закарпаття – українські етнічні території з переважно українським населенням, які з різних причин перебували у складі інших держав, зокрема Чехословаччини та Угорщини.

Таким чином, на новому історичному повороті стались видатні події, котрих український народ чекав з часів нереалізованої злуки УНР і ЗУНР, урочисто проголошеної 22 січня 1919 року на Софійському майдані в Києві. Тоді Україна вперше за багато років зробила спробу об'єднати свої землі в єдину незалежну соборну державу. Багатотисячному зібранню людей здавалось, що нарешті ствердилась віковична мрія багатьох поколінь українців. Але безмежна радість їхня виявилась передчасною. XX століття тоді фактично тільки почало відлік часу надзвичайно важкої і складної, переважно трагічної, боротьби українського народу за свою незалежність, поки ця проблема буде, нарешті, вирішена завдяки розвалу радянської імперії і створення незалежної Української держави.

Анексія Радянським Союзом етнічних українських земель у сусідніх держав, здійснена у 1939 – 1945 роках, створила досить своєрідну ситуацію: внаслідок геополітичних комбінацій двох агресивних тоталітарних лідерів Європи середини XX століття – німецького нацизму і російського більшовизму – вперше за багатовікову історію українські землі були возз'єднані й інтегровані в кордонах хоч і несамостійної, але цілісної Української республіки. Як мовиться в прислів'ї, не було б щастя та нещастя помогло: вимріяну багатьма поколіннями нашого народу святу ідею про злуку своїх етнічних земель в єдиній соборній державі допомогли розв'язати поневолювачі України. В результаті кровопролитного зіткнення імперських інтересів двох агресорів, двох європейських монстрів – нацизму і сталінізму, – які не змогли домовитися про розподіл сфер впливу і поневолення народів, було вирішено найважливішу етнічну проблему українського народу. Хоч як би парадоксально не виглядала ця ситуація, але саме завдяки їй сталося те, що сталося: об'єднувачем України в єдину соборну державу виступив зловісний тиран і україноненависник Йосип Сталін!..

Надто велику ціну заплатив український народ за вирішення цього доленосного національного питання саме в такому сенсі. В основі його лежать небачені у світі руїни народного господарства і пограбування

наказу і розробки Москвою планів депортації українського народу, слід познайомитись з цинічними зізнаннями колишнього керівника держбезпеки в Україні В. Рясного. Він свідчить, що йому “цей наказ привіз із Москви один із заступників наркома внутрішніх справ. І було сказано, що за активну діяльність проти Червоної армії з боку оунівців, за вороже ставлення до російського народу товариш Сталін наказав виселити всіх українців до відомої матері, а конкретно – в Сибір”. “Декілька ешелонів, – свідчить далі Рясний, – мої хлопці заповнили і відправили. Але згодом виконання цього наказу нагло припинилося”.

Про цю сатанинську ідею Сталіна пізніше говорив і Микита Хрущов. У своїй доповіді про “культ особи” на XX з'їзді КПРС він говорив з приводу сталінської політики масових депортацій народів СРСР: “Українці уникли цієї долі тільки тому, що їх надто багато і нікуди було вислати. А то він би і їх виселив”.\*

За словами Хрущова, “вождь усіх народів” довго жалкував за тим, що йому так і не вдалося втілити в життя свої плани.

Про це ж свідчить і розмова Сталіна з американським президентом Ф.Д. Рузвельтом під час Ялтинської конференції керівників трьох союзних у Другій світовій війні держав (лютий 1945 р.). В Ялті, за спогадами Едварда Стеттініуса, Сталін жалівся Рузвельту, що його становище в Україні важке, ненадійне.\*\* Що приховувалось за цими словами, стало відомо згодом. Виявилось, що голодомору 1932-1933 років, за допомогою якого він знищив мільйони українців, Сталіну було недостатньо. В людиноненависницьких планах тирана-параноїка було виселення всіх українців зі своєї землі.

Оскільки ж план депортації української нації виконати виявилось неможливим, режим змушений був задовольнитися тим, що відігрався на мобілізованих новобранцях з цих територій. 12 січня 1944 року Сталін видав таємний наказ СП № 0047, згідно з яким солдатів-українців кидали в першу лінію фронту. З них, з молоді 1925-1927 років народження, формувались передові частини, котрі без військової підготовки та з мінімальним озброєнням кидались у прорив на найважчих ділянках боїв. Просування вперед таких “проривних” частин забезпечували спеціальні заплічні “заградительные отряды”, що

---

\* О культе личности Сталина и его последствиях. Доклад первого секретаря ЦК КПСС Н. С. Хрущева // Неделя. – 1989. - №11.

\*\* *Заворотный С., Положевец П.* Операция «Голод» // Комсомольская правда. – 1990. – 3 фев.

стрілецький батальйон. Це – численні військові сили, що нараховували сотні тисяч російських солдатів, офіцерів, генералів!..

Активними діями зарекомендували себе перша російська національна бригада СС під назвою “Дружина” на чолі з козацьким отаманом генерал-лейтенантом Є. Балабіним та особливий російський полк СС “Варяг” («врагу не сдается наш гордый «Варяг»), сформований колишніми денікінськими офіцерами. Командував полком колишній капітан російської імператорської гвардії і офіцер Добровольчої армії Денікіна Михайло Семенов, який у військах Гімлера дослужився до штандартенфюрера СС.

Заради об’єктивності згадаємо, хоча б кількісно, представників інших народів колишнього СРСР, що входили до “інтернаціональних” нацистських військ СС: від народів Кавказу – 110 тис. осіб, від Латвії – 39 тис., від Естонії – 20 тис. Під кінець війни було створено також гренадерську бригаду СС “Білорусь” (“Waffen SS Grenadier-Brigade Weisruthenien”), на базі якої було сформовано 2-гу білоруську дивізію СС у кількості 8 тисяч чоловік.

Це – реальні цифри й факти. Вони певною мірою ідуть врозріз із такими загальноприйнятими міфологізованими поняттями, як “всенародний героїзм”, “всенародна патріотизм” тощо. Але такою була не міфічна, а реальна війна, така правда її історії...

У цьому контексті слід підкреслити, що застосування радянським режимом колективної відповідальності цілої нації за дії окремих її представників було алогічним. Тому депортацію можна розглядати лише як привід для покарання народів. Справжня причина – продовження терористичної політики 30-х років, намагання жорстокими насильницькими методами впливати на національні процеси в тоталітарній комуністичній імперії, сприяти штучній асиміляції і русифікації національно зорієнтованих народів, що входили до складу СРСР...

З часом буде розкрито і цю таємницю: чому тиранові не вдалося здійснити свій варварський задум щодо України. Чи, як вважають деякі автори, “через масштабність операції та брак технічних засобів”, іншими словами, – тому, що не вистачило б вагонів-телятників для перевезення до Сибіру десятків мільйонів людей, чи, що більш вірогідно, від здійснення цього наміру відволікли героїчна діяльність ОУН і Української Повстанської Армії та початок “холодної війни” між СРСР та Заходом...

До речі, для тих, хто бере під сумнів існування вищенаведеного

України й море української крові, пролитої нашим народом під час Другої світової війни. Але як один з народів-переможців, українці разом з тим добились значних позитивних результатів: вони здобули визнання як рівноправного європейського народу, одного із засновників ООН, отримали оптимальні, міжнародно визнані, кордони в XX столітті для своєї майбутньої соборної незалежної держави. Великий патріот України, славнозвісний письменник і кіномитець Олександр Довженко, підкреслюючи стратегічну роль України у війні, цілком доречно свого часу писав: “На українських полях і селах, в огні і полум’ї вирішується доля людства на нашій недолі. Така нещаслива земля наша. Така наша доля нещаслива”. Разом з тим він з великим розумінням визначив значення результатів цієї війни для України, пророче зазначаючи: “Якою б не була страхотливо руйнівною війна, яким би грізним ураганом не пройшла вона по Україні, її величезне позитивне значення для історії українського народу безперечне. У цій пожежі, хаосі і крові злились воедино всі українські землі, і якою б не була, очевидно, на початку їхня доля тяжкою і трудною, в кінцевому рахунку український народ робить рішучий і неминучий крок вперед”.\*

Відомий британський історик Норман Девіс у своїй книзі «Неоднозначна перемога», характеризуючи агресивні сили, які протистояли одна одній, зазначає, що „у війні в Європі панували два зловісні монстри, а не один. Кожний із цих монстрів пожирав найкращих людей на своїх територіях, а потім почав боротьбу не на життя, а на смерть за панування». Безмірною жертвою злочинів Сталіна і Гітлера під час війни став народ Радянського Союзу, який втратив понад 30 мільйонів чоловік. Особливо великих жертв було йому завдано внаслідок комуністичних репресій і депортацій, а також військових втрат не на полі бою, а розстріляних власним сталінським режимом. Досить відзначити – це стверджують вітчизняні й іноземні дослідники, у тому числі Норман Девіс, – що кількість солдатів і офіцерів, розстріляних НКВС, перевищує загальну кількість бойових втрат британської й американської армій у Другій світовій війні, разом узятих!..

Саме в цих найскладніших умовах, до того ж вкрай загострених міжнародними геополітичними перипетіями, Україна вийшла на новий виток свого історичного розвитку. У цьому був і триумф, і драматизм української національної долі – успіх, перемога і трагедія водночас!..

---

\* Довженко О. Господи, пошли мені силу. – Харків, 1994. – С. 84, 238.

## «Впала Польща та й нас придавила...»

Характерно, що подібна парадоксальна ситуація вже мала місце в історії багатостраждальної України півтора століття раніше. Тоді, в останній третині XVIII ст., польсько-литовська держава Річ Посполита була зруйнована, а її землі, теж за “дружньою згодою” між тими самими “союзниками” – Російською та Німецькою (тодішня Прусія) імперіями. І тоді, як і в середині XX ст., польські події так само безпосередньо стосувалися українського народу. Щоправда, тоді частина західноукраїнських земель (приблизно 20 %) відійшла під протекторат Австрії. Решта ж Правобережної України – Київщина, Поділля, Волинь, а також значний кусок самої Польщі й інших північно-західних земель – потрапили під владу російського царизму.

В історичній літературі ці процеси характеризуються приблизно так: знищення Речі Посполитої, звичайно, було явищем реакційним і відповідальність за цей розбійний акт лежить на державах-хижаках – Росії, Прусії та Австрії, адже польський народ в результаті цих подій більш як на ціле століття втратив свою державність. Але возз'єднання Правобережної і Лівобережної України – це явище прогресивне, воно означало відновлення історичної справедливості по відношенню до українського народу.

Тарас Шевченко характеризував ці події коротко: “Карались Господом ляхи”. Карались за те, що не хотіли жити в мирі й дружбі з українським народом, прагнули його поневолення. За те й розплатились власною соціальною й національною свободою. Але водночас Великий Кобзар наголошував: впала Польща та й нас придавила. З геніальною простотою і лаконічністю поет виразив складну історичну ситуацію: звільнені від польсько-шляхетського соціального й національно-релігійного гніту, правобережні українці дуже скоро відчули, що потрапили “з вогню та в полум'я”, бо російська кріпосницька система тоді досягла свого апогею й фактично дорівнювала рабству.

Нове падіння Польщі наприкінці 30-х років XX століття знову “придавило” українців. Тепер гірка недоля спіткала уже мільйонні маси населення Галичини, Буковини, Закарпаття, яке потрапило під жорстокий прес радянсько-більшовицького сталінського режиму з його репресивною політикою і тотальним насильством над людською особистістю...

Особливе місце у відбірних есесівських військах Гімлера займав 25-тисячний Російський козакий кавалерійський корпус СС під загальним командуванням генерала кавалерії (генерал-лейтенанта вермахта) Краснова, що був сформований і діяв під час німецько-радянської війни. Крім того, при головному штабі СС був створений спеціальний орган – Головне управління козачих військ. Показово, що воювали російські козаки-есесівці під російсько-імперськими синьо-біло-червоними прапорами. В числі командного складу російських козачих військ СС – генерал-лейтенант Шкуро, начальник Козачого резерву головного управління військ СС; групенфюрер СС, генерал-лейтенант військ СС Фон Панвіц, командир 15-го Козачого кавалерійського корпусу; генерал-майор Туркул, командир бригади Козачого резерву головного управління СС; генерал-майор Конюхов, генерал-майор Скородумов, генерал-майор Хольмстон-Смисловський, полковник вермахту Зборовський й інші вищі військові.

Нині в Росії усім їм, російським козакам-есесівцям, віддаються почесні як вірним синам вітчизни. Зокрема, у московському храмі Всіх святих, що у патріаршому подвір'ї, з особистого благословення колишнього патріарха Московського і Всієї Русі, предстоятеля російської православної церкви Алексія II встановлено меморіальну плиту, текст якої гласить: «Атаманам Краснову, Шкуро, Павлову, Доманову, Фон Панвицу, Султан-Гирею Клыч, Зборовському. Генералам Туркулу, Хольмстон-Смысловскому, Скородумову, Штейфону. Казакам 15-го Кавалерийского корпуса, павшим за веру и Отечество».\*

Характерно, що досі практично жодного слова в радянській та теперішній російській літературі не було сказано про те, що у нацистів, крім вищеназваних російських з'єднань, діяв цілий ряд інших військових одиниць, також сформованих із росіян. Зокрема, 12 вересня 1941 року в Белграді було створено російський охоронний корпус (Russischer Schutzkorpus). У березні 1942 року в Сербії німці створили добровольчий полк СС “Варяг” (Freiwilligen SS-Regiment Wariag), а 1 червня того ж року в окупованому Бобруйську (Білорусія) завершилося комплектування 1-го Східного добровольчого полку. У складі німецької групи армій “Північ” під Смоленськом було створено легіон «Русская Национальная Народная Армия», котра нараховувала до 8 тис. солдатів та офіцерів. У місті Шклов у таборі „Волга” було створено ще один російський

\* Див.: Лосєв І. На периферії російської історії // День. – 2009. – 16 липня.

ПРЕСС”, читаємо: «Приблизительное число русских, пошедших на сотрудничество с СС, можно определить в 100 – 120 тысяч человек. Эта цифра, добавим, не может быть абсолютно точной, так как в ряде случаев русские записывались на службу в качестве украинцев, белорусов, казаков, ингерманландцев и т. д.»\*

Отже, йдеться про добрий десяток повнокровних армійських дивізій російських есесівців, котрі воювали на боці фашистської Німеччини...

Як відомо, існує надто багато міфологізованих, щедро фальсифікованих російською пропагандою стереотипів про українську дивізію “Галичина”, яка нараховувала 18 тис. осіб, та батальйони “Нахтігаль” і “Роланд” по 320 бійців у кожному. З вище наведеного бачимо, що кількісно і якісно ці формування, котрі, до речі, створювалися як основа майбутньої української національної армії, ні в яке порівняння з російськими легіонами Генріха Гімлера не можуть йти; до того ж, до їхнього складу входила чимала частина росіян, білорусів та представників інших народів колишнього СРСР.

Надзвичайно широко відоме щодо цього російське військове з’єднання, яке воювало на боці гітлерівців і ввійшло в історію Другої світової війни під назвою “Російська Визвольна Армія” (в російській транскрипції – РОА) на чолі з колишнім радянським генерал-лейтенантом А. Власовим, до речі, улюбленцем Сталіна. 50-тисячна армія власівців діяла під командуванням цілої плеяди “пролетарських” генералів і полковників (дехто з них генеральські звання отримав у німецькій армії). Потрапивши в полон, генерали й офіцери вищого рангу добровільно перейшли на бік ворога, показавши приклад десяткам тисяч колишніх рядових червоноармійців та молодшого комскладу. Серед них – генерал-майори І. Благовещенський і С. Буняченко; генерал-лейтенант РОА Г. Жиленков, колишній бригадний комісар, член Військової ради 32-ї армії; були у їхньому числі колишні командир стрілецького корпусу, генерал-майор Д. Закутний і начальник штабу армії, генерал-майор В. Малишкін, начальник оперативного відділу Прибалтійського військового округу, генерал-майор Ф. Трухін; були в РОА й Герої Радянського Союзу: капітан Бичков і старший лейтенант Антилевський та багато інших добровільних помічників вермахту.

---

\* Жуков Д., Ковтун И. Русские эсесовцы в бою. – М.: ЯУЗА-ПРЕСС, 2009. – С. 238 – 239.

## Політика «братів зі Сходу» і жорстоке розчарування західних українців

Незважаючи на хвилюючий ентузіазм з приводу приходу „братів зі Сходу”, попри величезне значення цієї події в історії України, суспільний настрій людей дуже швидко змінився. Більше того, вже в червні 1941 року населення цього краю, мало не з таким же ентузіазмом і захопленням, як і у вересні 1939-го, зустрічало німецькі війська, сприймаючи тепер їх як визволителів...

Що ж повинно було статися в житті західних українців, щоб вони так швидко і різко змінили свої орієнтири? І що з ними взагалі відбувалося у воєнні та, особливо, у перші повоєнні роки, коли вони з такою рішучістю стали на шлях боротьби проти радянської влади, на яку, здавалось, було стільки сподівань?

Причини цих “парадоксів” добре відомі. Бо хоча внаслідок міжнародного розбійного акту, вчиненого агресивними сусідами щодо Польщі, було здійснено одну з історичних задач української національної політики – возз’єднання Східної та Західної України в єдиному політичному організмі, – проте одночасно ці події стали початком величезної трагедії для західноукраїнського населення, початком його нескінченних страждань і поневірянь. Адже разом з Червоною Армією на західноукраїнські землі прийшли радянські порядки й небачені насильства: експропріація, колективізація, репресії, масові депортації...

22 жовтня 1939 року в урочистій обстановці відбулися вибори до Народних зборів Західної України, а 26-28 жовтня у Львові народні обранці на своєму засіданні проголосили і ухвалили чотири декларації: про перехід усієї влади до рук трудящих міста і села і встановлення радянської влади; про возз’єднання Західної України з УРСР; про націоналізацію банків і великої промисловості; про конфіскацію поміщицьких, монастирських, державних земель з їхнім живим і мертвим інвентарем і передачу усієї землі у власність держави. Наступного дня по закінченні роботи Народних зборів у Львові відбулася 200-тисячна демонстрація, учасники якої гаряче вітали ухвалені рішення.

Населення Західної України, яке приязно зустріло війська Червоної Армії і щиро вітало встановлення радянської влади, дуже скоро відчувало, що опинилося в умовах бідності й національного

гноблення набагато гіршого, ніж націоналістичний гніт авторитарної держави Пілсудського. Радянська влада, паралельно з формальним утвердженням україномовної освіти, науки і культури, які забороняв польський режим, одночасно з будівництвом нових фабрик і заводів, розпочала нечуване за жорстокістю нищення місцевих національних кадрів, переслідування українських політичних партій і громадських організацій, діячів культури. На західних українців з усією силою обрушився терор сталінського тоталітарного режиму.

Відразу ж після возз'єднання Західної України з УРСР радянська влада розпочала демонтаж українських суспільно-економічних і національно-культурних інфраструктур. Були заборонені політичні партії, крім КП(б)У, репресовані їхні лідери. Припинили діяльність громадські, культурні, наукові об'єднання, зокрема організації “Просвіти” та інші установи. Разом зі створенням наукової бібліотеки та медичного інституту у Львові, заснуванням обласних краєзнавчих музеїв у Дрогобичі, Луцьку та Станіславі у цих же обласних центрах за розпорядженням Москви розпочалася широкомасштабна оперативно-чекістська робота органів НКВС, які терміново організували діяльність так званих відділів для боротьби з ворогами нового режиму – тобто полювання на національно свідоме місцеве населення. Значно масштабніше та динамічніше, ніж нововідкриті краєзнавчі музеї, почали заповнюватися “бандитами” десятки відкритих радянською владою в'язниць – до кінця 1939 року у Львові, Рівно, Станіславі, Чернівецькій та Ізмаїльській областях вже “функціонували” понад 30 загальних в'язниць та тюремних камер, які були вщерть заповнені “антирадянським елементом”.\*

Прикриваючись тезою про “загострення класової боротьби”, органи НКВС розгорнули широкомасштабні заходи з так званої “ізоляції ворожих соціалістичному ладу елементів”, що супроводжувалася масовими арештами й депортацією населення за політичними, національними, релігійними та соціально-становими ознаками. Наказом НКВС СРСР від 11 жовтня 1939 року “Про запровадження єдиної системи оперативного обліку антирадянських елементів...” до цих категорій було віднесено 18 груп населення, яке

---

\* Див: Білас І. Репресивно-каральна система в Україні. 1917 – 1953: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: У 2-х кн. – К.: Либідь, 1994. – Кн. I. – С. 126 – 127.

Виявляється, сталінський режим розглядав населення України, всю нашу багатомільйонну націю, яка перебувала не з своєї вини в німецькій окупації, політично неблагонадійною. Тепер вже широко відомо (про це неодноразово повідомлялося у періодичній пресі, зокрема, в газеті “Літературна Україна”, тижневику “Українське слово” та інших виданнях), що в червні 1944 року Москва видала таємний наказ Народного комісаріату внутрішніх справ Союзу РСР і Народного комісаріату оборони СРСР за підписом Лаврентія Берія та Георгія Жукова “Про виселення у віддалені краї СРСР усіх українців, які проживали під владою німецьких окупантів”.

Що ж, цим фактом в котрий раз імперсько-російська шовіністична влада визнавала, що у Кремля до України, як й до інших неросійських народів колишнього Радянського Союзу, довіри не було, тому і ставлення до них було адекватним: тоталітарний сталінський режим чинив щодо цих народів нечувані зlodіяння. Переконливим свідченням цього стали злочинні насильницькі депортації за національною ознакою – масове виселення зі своїх етнічних територій в 1944-1946 роках ряду невеликих за кількістю населення народів: кримських татар, чечено-інгушів, калмиків, балкарів, карачаївців; жорстоким репресіям були піддані греки, радянські німці. Формальним аргументом для цього нелюдського акту називалась їхня “зрада батьківщині”, співробітництво з німецькими окупантами. Але, по-перше, цілком зрозуміло, що переважна більшість населення названих народів мала до цього щонайменше відношення. По-друге, не слід забувати, що співробітництво з німцями мало місце й серед представників інших націй колишнього СРСР, і, що не зайве підкреслити, найактивніше співпрацювали з гітлерівцями насамперед росіяни.

Історичні дослідження, здійснені німецькими, українськими та російськими вченими на основі документів нацистських архівів, неспростовно доводять: у роки Другої світової війни із всіх народів СРСР у збройних силах Третього рейху найбільше було задіяно саме росіян – близько 800 000 осіб. Лише у військах СС за період з червня 1941 по квітень 1945 року служило (крім легендарного Штірліца-Ісаєва, зрозуміло) понад 100 тис. російських солдатів та офіцерів! Основою російських формувань СС стали 29-та і 30-та гренадерські дивізії СС (колишня бригада Камінського).

В книзі Д. Жукова і І. Ковтуна «Русские эсесовцы в бою», що вийшла друком нещодавно у московському видавництві „ЯУЗА-

острахом в очах: яку звістку я несу до двору – бажаного листа, чи, не дай Боже, похоронку. І коли відбувалося найгірше, бути присутнім при цьому було нестерпно. Моя дитяча психіка не витримувала такого жорстокого випробування. Тому розносити похоронки по дворах і вручати їх нещасним родичам загиблих я рішуче відмовився. Цю важку місію змушені були взяти на себе голова і члени сілради.

Не можна забути, яким горем і стражданнями входили у родини моїх односельців трагічні повідомлення про загибель синів, чоловіків, батьків. Мені й зараз стає моторошно, коли згадую ті перші хвилини, коли в моїй присутності страшенним ударом обрушувались на голови й краяли серця нещасних матерів, дружин, дітей ці невеличкі, небагатослівні офіційні аркушики. Вони систематично приходили в село все літо й осінь сорок четвертого, взимку й навесні сорок п'ятого, сповіщаючи про загибель одного за одним односельців.

Видатний наш письменник-класик Олесь Гончар згодом писав про “українських матерів, які божеволіли над похоронками своїх синів”. Це – свята правда. Це багато разів відбувалося на моїх очах. Не було жодного дня, щоб я не бачив горя й сліз, не чув жіночих ридань. Здавалось, усі, хто ранньою весною сорок четвертого пішов на фронт, – приречені, всі вони неминуче загинуть. Як же так?.. Цьому не хотілося вірити. Але, на превеликий жаль, саме так фактично й сталося: після закінчення війни додому повернулися лише одиниці, та й ті покалічені. Решта, ось вони – їхні імена викарбувані в алфавітному порядку на чорному мармурі. Майже на кожну букву алфавіту, від “А” до “Я”, – свій ряд прізвищ загиблих.

Це – одна з незагоєваних ран українського народу – неспіврозмірна кількість солдатів-українців, котрі загинули на завершальному етапі війни, в 1944-му – на початку 1945-го років. Тільки згодом стала зрозумілою жорстока правда, справжня причина того безпощадного молоху. На долі моїх земляків позначилась своєю трагічною стороною доля всієї України, над якою постійно висів дамоклів меч геноциду. Зрозуміло звичайно, що тривала невблаганна війна, яка поглинала все нові й нові численні жертви: воювали-то наші полководці, як відомо, переважно не вмінням, не військовою майстерністю, а в основному числом, завдяки масовому героїзму і самопожертві радянського солдата. Гинули, звичайно, не тільки українці, гинули щодня й щогодини тисячі росіян і білорусів, синів Кавказу і Середньої Азії, Поволжя і Якутії. Але...

“в силу свого соціального і політичного минулого, релігійних переконань, моральної та політичної обмеженості” могло скласти загрозу новому режимові.

Динаміка масових репресій наростала, темпи її ставали звичними для більшовицько-сталінського режиму. Вже упродовж першого місяця існування радянського режиму було заарештовано понад 200 найактивніших громадсько-політичних діячів та активістів українських політичних партій і громадських об'єднань, а надалі цей процес набрав масового характеру. В жовтні – грудні 1939 року у Львівській, Волинській, Дрогобицькій, Рівненській, Станіславській і Тернопільській областях каральні органи заарештували близько 10 тис. осіб, протягом 1940 року – 41,5 тис., в січні – лютому 1941 року – понад три тисячі чоловік. Всього за 1,5 року в Західній Україні було заарештовано й переважно знищено в тюрмах і гулагівських таборах Далекого Сходу, норильського Заполяр'я, Таймирського округу та Комі АРСР понад 54 тис. чоловік; серед них – 21,5 тис. поляків, майже 20 тис. українців, понад 12,6 тис. євреїв та сотні представників інших націй.\*

Жертвами каральних органів, руками яких влада розгорнула великомасштабні репресії, ставали представники всіх верств та етнічних груп західноукраїнського населення. Десятки тисяч невинних людей були заарештовані без бодай мінімального звинувачення і кинуті до новостворених в'язниць та підвалів НКВС, де їх ночами кували і розстрілювали.

Актом нечуваної жорстокості й терору більшовицької влади в містах Західної та Центральної України стало знищення наприкінці липня – на початку серпня 1941 року, під час відступу радянських військ, до 15 тис. українських політичних в'язнів, котрі перебували у в'язницях Львова, Золочева, Дубна, Рівного, Луцька, а також Києва, Харкова й інших міст. Зокрема, у Києві агенти НКВД розстріляли групу видатних діячів української культури – українську письменницю й громадську діячку Л. Старицьку-Черняхівську, талановитого оперного співака М. Донця та ін. Частина відомих

---

\* Див.: Політичний терор і тероризм в Україні. XIX – XX ст.: Історичні нариси. – К.: Наукова думка, 2002; Горланов О. А., Рогинский А. Б. Об арестах в западных областях Белоруссии и Украины в 1939 – 1941 гг. (Електронний ресурс).

українських діячів культури й науки було депортовано у віддалені райони СРСР, де вони загинули або були знищені каральними органами. Трагічна доля тоді спіткала, зокрема, таких визначних постатей як А. Кримський, В. Свідзінський, К. Студинський, П. Франко, І. Юхименко та ін.

Цілком правий український філософ і культуролог Мирослав Попович, який відзначав, що возз'єднання Східної та Західної України в єдиному політичному утворенні – це один з найбільш макабричних прикладів “зазначеного Драгомановим історичного парадокса – розв'язання імперським поневолювачем національних завдань України. Вимріяна “злука” українських земель дійсно сталася після 17 вересня 1939 р., але цей акт настільки трагічний, що урочисто його відзначати було б блюзнірством. Населення Західної України щиро вітало Червону Армію і Радянську владу, та невдовзі відчуло, що потрапило в умови бідності й гніту набагато жорстокішого, ніж націоналістичний гніт небагатої авторитарної Польщі, – незважаючи на утвердження україномовної освіти, науки і культури”.

Один із керівників українських тюрем Філіпов, звітуючи 5 липня 1941 року, після залишення радянськими військами Львова, заявив, що тільки у львівських в'язницях було вбито 2 464 ув'язнених жертв. Цей звіт, що став нині відомим завдяки відкриттю Службою Безпеки України своїх архівів для істориків, також подає деталі про екзекуції над в'язнями і в інших містах Західної України. В документах зафіксовано, що коли вояки батальйону “Нахтігаль” прибули 30 червня 1941 року у Львів, вони стали свідками жахливих картин, пов'язаних з наслідками радянського панування і терору. В'язниці були переповнені покаліченими трупами людей, котрі вже розкладалися. Масові вбивства і побачене викликали гнів львівського населення. Розлючені, доведені до відчаю деякі родичі вбитих в'язнів, як і звичайні мешканці Львова, хапали зустрічних на вулицях євреїв і примушували їх йти у тюремні підвали виносити загниваючі тіла. Все це робилося серед жорстокого насильства і лайки. Стереотип “єврейського більшовика” перетворював невинних людей на жертви.\*

В контексті даного сюжету слід згадати ще одну з найжахливіших сторінок історії репресивної політики сталінського режиму, що стала

---

\* Див.: Гунчак Т. Шухевич і батальйон „Нахтігаль”. Фабрикації Москви про український визвольний рух // День. – 2009. – 24 липня.

досить колоритний, загальний улюбленець хуторян листоноша “Чорноморець” (таким ім'ям сельчани нарекли його за те, що, будучи часто напідпитку, він завжди горланив на все село одну й ту ж пісню – про Чорноморчика, який “вивів її, босую, на морозець, та й питає: чи є мороз, дівчино, чи немає?”). Мені й було запропоновано замінити фронтовика і взяти його поштову сумку.

Треба сказати, що робота листоноші, враховуючи воєнний час, справді виявилась справою непростого. Майже кожного дня потрібно було добиратись до Уланова – райцентру, що за вісім кілометрів, – коли верхи на коні, а частіше, надто коли всі коні були зайняті на сільгоспроботах, – на “своїх двоїх”. Наповнивши сумку фронтовими листами-трикутниками, газетами та різноманітною документацією районного та обласного характеру, повертався якомога скоріше в село, щоб до вечора вручити їх адресатам.

Ускладнювалась справа тим, що до моїх обов'язків додавались ще й грошові операції. З фронту на ім'я матерів та дружин систематично поштою пересилались чималі грошові перекази. Часто-густо доводилось нести при собі десятки, а то й сотні тисяч рублів. За таких випадків я вдавався до “хитрощів”: ховав пачки грошей (а купюри тоді були величезними, порівнюючи з нинішніми українськими гривнями чи російськими рублями) не тільки в сумку, але й по кишенях і навіть за пазуху, наївно гадаючи, що коли мене спробує хто-небудь в дорозі пограбувати, то частина грошей все ж там збережеться. Слава Богові, обходилося без пригод. За півтора року мого курсування між рідним селом і райцентром єдиний раз потрапив на очі мародерам, що промишляли у сусідньому селі Лозна, але, на щастя, цього разу мій “рейс” був без грошей.

Мені подобалась моя робота. Відчуття її необхідності для людей надихало й підохочувало. Однак, незабаром я по-справжньому відчув всю драматичність ситуації, в якій опинився. Минуло зовсім небагато часу з тих пір, як над селом відгрімала музика духового оркестру, що проводжав хуторянських новобранців, а з фронту надійшли вже перші похоронки. Згодом вони почали приходити все частіше. Все село було шоковане, коли стало відомо, що одночасно, одного дня надійшли повідомлення про загибель трьох друзів, які жили на одній вулиці. Одна за одною прибули похоронки на братів Козубських, Поліщуків, Цвілюків...

Кожного разу, коли я з'являвся зі своєю поштовою сумкою на вулицях села, жінки зустрічали мене не тільки з надією, але й з

Важкою хвилею накотилися спогади про ті далекі тепер події, в центрі яких довелося опинитися й мені, тоді дванадцятилітньому хлопчині...

Хата моїх батьків стояла на місці колишньої панської садиби, зруйнованої ще за часів Першої світової війни. Од фільварку польського шляхтича залишилися тільки фундаменти будівель та міцний кам'яний погріб, що стояв посеред широкого двору. Цей погріб зазвичай притягав нас, дітлахів, якоюсь таємничістю: що там, за замуrowаним входом? Але під час війни погріб відкрили, і він двічі – влітку сорок першого, коли фронт просувався із Заходу на Схід, та на початку березня сорок четвертого, коли німецькі війська відступали у зворотному напрямку, – прислужився нашій сім'ї та нашим сусідам надійним укриттям під час боїв.

Пам'ятаю, лінія фронту ледь перекотилася через замерзлу Сниводу і важкі гармати бабахкали на правому березі ріки, а мати разом з сусідкою Федосихою, виборсавшись із заваленого снігом погребя, заходились готуватися до зустрічі своїх синів – воїнів-червоноармійців, про долю яких вони, перебуваючи на окупованій німцями території, нічого не відали упродовж довгих трьох років.

Фронт покотився у західному напрямку, у бік Волині й Галичини. Буквально через тиждень-другий відновлена радянська влада з допомогою польових військоматів оперативно провела масову мобілізацію. Наздоганяти фронт відправилась чи не половина села, все чоловіче населення, за винятком стариків і підлітків. Майже з кожного двору на війну провели або господаря, або синів і братів, або, як, наприклад, у нашій родині, на фронті були і батько, і мій старший брат Іван. Кожна сім'я зажила новим життям, сповненим тривогою і чеканням.

Тієї ранньої весни змінилося і моє особисте життя: дитинство різко обірвалося. Голова сільради, зустрівши мою матір, несподівано сказав:

– Ярино, пришли-но до сільради свого молодшого, є до нього справа...

– Яка може бути до нього справа? Адже він зовсім малий, – перелякалась мати, що і я підпадаю під мобілізацію.

В сільраді голова, як з дорослим, повів зі мною серйозну розмову про те, яку відповідальну справу він хоче мені, підлітку, доручити. А справа виявилась у тому, що село залишилось без листоноші. В числі новобранців на фронт пішов і незмінний протягом багатьох років,

символом підступництва й брехні, страшною трагедії ХХ століття й відомої в усьому світі під назвою „Катинь”. Йдеться про вбивство органами НКВС СРСР за наказом Сталіна в 1940 році узятих у полон в результаті розгрому Польщі десятків тисяч офіцерів польської армії, серед яких були й західні українці. Більшість полонених офіцерів – 4421 в'язень Ковельського табору – були розстріляні в Катинському лісі під Смоленськом. Власне, відрізняється цей страхітливий злочин від тих, які здійснювалися поблизу кожної з названих вище в'язниць на території України, лише тим, що він був більш масовим і вперше розкритий та пред'явлений світові у 1943 році, ставши широко відомим й більш резонансним.

Взагалі термін “катинський злочин” – збірний, він означає розстріл у квітні – травні 1940 року 26 тисяч польських громадян, які перебували в різних таборах і в'язницях НКВС СРСР, у тому числі 14 552 польських офіцерів і поліцейських, які були взяті в полон військами Червоної Армії у вересні 1939 року і перебували у трьох таборах НКВС для інтернованих військовополонених. Частина з них була розстріляна в Україні – в Старобільську Ворошиловградської (тепер Луганська) області. Катинь, таким чином, як найбільш достовірно відоме і в числі перших розкритих з цілої низки місць розстрілів, стала символом страти багатьох груп польських громадян на радянській території в роки Другої світової війни.

Зараз достовірно відомо й дату – 5 березня 1940 року, – коли Сталін схвалив пропозицію Лаврентія Берії щодо знищення польської військової еліти. Але після оприлюднення цього факту звірства тоталітарної влади радянська брехлива пропаганда спробувала відхреститися від цього цинічно зрадницького злочину і звинуватити у скоєному іншого агресора – німецьку армію. Показово, що туман сталінської брехні й дезінформації перебуває на озброєнні у прибічників та захисників великодержавної політики комуністичної Росії й досі. Варто відзначити, що Головна військова прокуратура Російської Федерації з 183 томів за підсумками розслідування “Катинської справи” наклала гриф “секретно” на 116 томів, хоча широка громадськість вважає засекречення цих документів абсолютно неприпустимим як з етичного, так і з юридичного поглядів.

Характерною особливістю політики нової влади в Західній Україні була масова депортація її жителів за межі республіки. До Сибіру і в північні райони СРСР, в необжиті казахстанські степи були вивезені

сотні тисяч польських та українських сімей на спецпоселення. На виконання постанов ЦК ВКП(б) та Раднаркому СРСР, зокрема від 29 грудня 1939 року та 6 січня і 16 травня 1941 року, до початку німецько-радянської війни було здійснено п'ять масових акцій. Подібні операції проводилися несподівано для населення, “у день, визначений НКВС СРСР”, одночасно на всій території цілого регіону. Наприклад, для проведення чергової акції з виселення наприкінці червня 1940 року було мобілізовано в управліннях міліції інших областей України 2200 оперативних працівників і підготовлено 1282 вагони. В результаті 29 червня з Волинської області на спецпоселення відправили 3.567 сімей у складі 11.771 особи (1017 українців, 1837 поляків, 8924 євреїв), у Дрогобицькій – 1520 сімей, Станіславській – 1170 сімей.\*

Серед депортованих – сім'ї громадсько-політичних діячів, священиків, учених, вчителів, чиновників, селян, котрі чинили опір примусовій колективізації. Загальна назва депортованих – сім'ї “українських й польських націоналістів” і “зрадників батьківщини”. Лише перший етап депортації, здійснений в січні – лютому 1940 року в західноукраїнських областях, охопив 220 000 чоловік. Всього ж упродовж року – з осені 1939-го по осінь 1940-го – було репресовано і депортовано без суду і слідства близько 10% населення Західної України і Західної Білорусії. За неповними даними, на листопад 1940 року з цих районів вислали понад 1 млн. 173 тис. чоловік, у тому числі – сотні тисяч поляків. Чимало людей загинули цілими сім'ями в дорозі.

Чергову хвилю виселень з України та інших республік планувалося здійснити на основі таємних постанов ЦК ВКП(б) і Раднаркому СРСР “Про план сільськогосподарського переселення на 1941 рік” від 6 січня 1941 року та “Про виселення ворожого елементу з республік Прибалтики, Західної України та Західної Білорусії і Молдавії”. Передбачалося переселити з одних регіонів СРСР в інші 206.427 селянських господарств, у тому числі 60 тисяч – з України, переважно Західної\*\* Однак реалізації цих планів перешкодив напад гітлерівської Німеччини на Радянський Союз.

\* Білас І. Цитована праця. – С. 149 – 151; 152 – 155,

\*\* Державний архів Івано-Франківської області. – Ф. Р-295, оп. 2, спр. 1, арк. 11 – 13.

## Трагічний мартиролог моїх земляків

В цьому сюжеті здійснено, на перший погляд, деякий відступ від основного змісту даної книги. Але це може здатися лише на перший погляд. Насправді мова піде про події, що відбувалися понад шість десятиліть тому на малій батьківщині автора – у його рідному селі на Поділлі, в самому центрі України – і про особисте спостереження й сприйняття тих воістину драматичних років і подій. В них, як у краплі води, відображено трагічну долю українського народу...

Моє село має трохи дивну назву – Хутори Кривошіїнецькі. Очевидно, колись воно й справді виникло як хутір-супутник великого подільського села Кривошії, що на Вінниччині. Але нині його найменування сприймається досить умовно, бо зараз – це розлоге, в кілька сотень дворів, мальовниче, з левадами село. Воно розкинулося на лівому березі спокійної й глибоководної річки Снивода, притоки Південного Бугу, на мальовничих берегах якої розташовано багато гарних подільських сіл. Деякі історики вважають, що саме тут, на річці Снивода, яку польські хроністи помилково назвали Сині Води, українсько-литовські війська в 1363 році розгромили монголо-татарські орди і звільнили Україну-Русь від більш як столітнього чужинського хазайнування.

Іноді мені вдається заспокоїти ностальгічну жадобу за малою батьківщиною. Ось і цього разу мав нагоду знову побувати на своїй землі, де мої корені, де мене виховували мої батьки і вчителі, доторкнувся руками до одвірка сільської семирічки, де навчався, привітавши замкнену на літні канікули свою першу школу. Походив такими знайомими стежками дитинства, своєї юності, поспілкувався із земляками.

В центрі села, як і належить, хutorяни звели скорботний пам'ятник своїм землякам, загиблим в роки Другої світової війни. Я надовго зупинився біля бронзового воїна, що схилився над братською могилою. Підніжжя пам'ятника охоплює широка чорно-мармурова смуга з викарбуваним довгим списком імен односельців, які полягли на полях битв. Звертає на себе увагу одна обставина: майже всі мої земляки загинули в 1944 і 1945 роках. Значна частина цього списку – мої однофамільці, близькі й далекі родичі, сусіди. Багатьох з них я пам'ятаю досі – чубатих, задерикуватих хлопців, котрим не судилося повернутися в рідне село, не довелося стати батьками й дідусями. Їхня доля – назавжди залишитися юними.

Важливо, щоб до цієї історичної правди, такої, якою вона була в дійсності, наші сучасники ставились з розумінням, позбувшись нав'язаних нам ворожих ідеологічних стереотипів та ярликів. Цьому, до речі, служить чимало документальних свідчень, видань архівних документів та матеріалів, різних заходів владних структур. Всі вони переконливо показують, які величезні жертви поклав український народ в ім'я свободи, якою дорогою ціною вона нам дісталась. Одним з таких заходів, котрі допомагають збагнути ціну нашої незалежності, стала, наприклад, унікальна постійнодіюча фотовиставка під назвою "Українська Повстанська Армія. Історія нескорених", яку відкрила наприкінці травня 2008 року Служба безпеки України в Києві.

Надзвичайно показово, що саме СБУ (колишній КДБ) – орган, який в 40–50-ті роки доклав так багато зусиль до дискредитації ОУН та вояків УПА й боротьби з ними, до жорстоких переслідувань людей, котрі їм допомагали, саме цей орган в нинішніх умовах незалежної України прагне розкрити історичну правду, показати істинність тих подій. Експозиція, в якій представлено понад 500 фотоілюстративних документів з розсекречених радянських та німецьких архівів і внутрішніх документів ОУН і УПА, воліє донести до свідомості українських громадян цілісну, науково обґрунтовану картину однієї з найгостріших і найтрагічніших сторінок історії національно-визвольної боротьби українських патріотів середини ХХ століття.

На відкритті цього небувалого заходу було наголошено, що „усі розсекречені документи з історії українського визвольного руху та його протистояння тоталітарному комуністичному режиму свідчать про те, що український визвольний рух мав антирадянську спрямованість та загальноєвропейське значення. Досить навести лише такі цифри: повстанський рух охопив територію площею понад 150 тис. кв. кілометрів (немала європейська держава!), в ньому брали безпосередню участь, як мінімум, півмільйона українців. Разом з тим, протягом багатьох десятиліть тема ОУН і УПА, Українського визвольного руху взагалі була предметом політичних спекуляцій та ідеологічного міфотворення з боку комуністичного режиму. Створювані протягом багатьох років ідеологічні штампи даються взнаки й досі – у тенденційному сприйнятті і оцінках частиною наших громадян діяльності ОУН і УПА. Саме тому Служба безпеки України надає пріоритетного значення архівнопошуковій роботі, вивченню, розсекреченню та оприлюдненню архівних документів НКВС – КДБ про український визвольний рух 1920 – 1950 років”.\*

\* Цит. за: Сюдюков І. Збагнути ціну свободи // День. – 2008. – 28 травня.

## **Друга світова – гігантський конфлікт за володіння Україною?**

Загарбницькі плани щодо України виношувались у головах нацистських вождів заздалегідь. Ще напередодні нападу на Польщу, змальовуючи далекосяжні задуми про підкорення всього європейського континенту в своєму виступі 11 серпня 1939 року перед генералітетом нацистського Вермахту, Гітлер недвозначно заявив: «Мені насамперед потрібна Україна, щоб нас не змогли ослабити голодом, як то було під час попередньої війни».

Взагалі Гітлер ставився до України з особливо пожадливою пристрасстю, як професійний грабіжник з великої дороги до планованої жертви. Він не приховував своїх звірячих намірів передусім заволодіти незліченними багатствами України, і висловлювався з цього приводу відповідно:

“...Ми з трудом вириваємо з моря кілька метрів землі, ми мучимося, освоюючи болота, тоді як на Україні безмежно родюча земля, гумус якої місцями має товщину десяти метрів, і ця земля чекає на нас” (22 вересня 1941 року).

“...Українці такі ж ліниві, погано організовані, по-азіатськи нігілістичні, як і великороси. Тут не повинно стояти питання етики праці й обов'язку, ці люди не зрозуміють таких речей ніколи, оскільки вони реагують тільки на нагайку. Сталін – один з найбільш великих сучасників, оскільки йому все-таки вдалося, щоправда, тільки завдяки найсуворішому примусу, викувати державу з цього сімейства кроликів” (24 вересня 1941 року).

“У Європі не існує жодної країни, яка могла б бути в такій мірі автаркічною. Де ще існує регіон, в якому виплавляли б залізо якості вищої, ніж українське залізо? Де можна знайти більше нікелю, вугілля, марганцю, молібдену? Україна має такі запаси марганцю, що навіть Америка йде туди за постачанням. І окрім того, ще стільки інших можливостей!” (13 жовтня 1941 року).\*

Задача-максимум – нещадна експлуатація багатств України й українців – не сходило з порядку денного для гітлерівців і на

\* Косик В. Україна і Німеччина в Другій світовій війні. – Париж – Нью-Йорк – Львів, 1993. – С. 534 – 535.

наступних етапах війни. Наприклад, в архівних документах Рейху збереглась зафіксована розмова Ріббентропа з послом Італії, що відбулася у червні 1943 року, в розпал підготовки до Курської битви, на яку гітлерівці покладали великі надії щодо перелому ходу подій після сталінградської поразки на свою користь. Нацистський міністр, заспокоюючи італійців, заявив, що для того, щоб “виплутатися з біди”, Рейху та його союзникам потрібно “неодмінно зберегти Україну”.

І дійсно, окупувавши Україну, нацистська Німеччина почала інтенсивне використання її народногосподарського потенціалу, форсоване пограбування її національних багатств. Вже з врожаю 1941 року окупанти вивезли понад 1 млн. тонн зерна; їм вдалося захопити на складах величезну кількість різноманітних продовольчих продуктів: 488 млн. пудів зерна, борошна, крупи, 10 млн. пудів цукру, 43 тис. тонн жирів. У наступному 1942 році у селян знову було забрано 1 млн. тонн зерна. У липні цього ж року до Фатерланду з України надійшов третісячний ешелон з продовольством. Геринг з цього приводу небезпідставно заявив: “Схід уже сьогодні врятував Німеччину”. Німецькі окупанти вивезли з України 7,6 млн. голів великої рогатої худоби, 3,3 млн. коней, 9,4 млн. свиней, 7,3 млн. овець, 60 млн. штук свійської птиці; ешелонами вивозили плідючий український чорнозем, викопали із землі і вивезли з України понад 1 млн. фруктових дерев та багато іншого добра, вже не кажучи про першочергове значення, яке мали для промисловості Німеччини вугілля Донбасу та метал Криворізького басейну, зокрема марганцева руда, за рахунок чого покривалась третина німецьких потреб у цій стратегічній сировині.\*

\* \* \*

Окремий сюжет даної теми – таємні контакти Сталіна з Гітлером про укладення нацистсько-радянського сепаратного миру на умовах повернення частини захоплених німцями територій, насамперед центральної та східної України, своєрідного повторення лєнінського

---

\* Коваль М. В. Україна: 1939 – 1945: Маловідомі і непрочитані сторінки історії. – С. 110, 112; Вторая мировая война. 1939 – 1945 гг. – М., 1958. – С. 472.

як з німецькими окупантами, так і з чекістськими військами”.\*

До рішучої боротьби проти всіх ворогів України закликали видання, що виходили друком нелегально від імені Головного командування УПА. Характерною їхньою ознакою були високопатріотичні матеріали, що пропагували ідеї героїзму й лицарського духу свободи, притаманні українським борцям кожної історичної епохи, коли доводилося відстоювати свою землю, честь і гідність свого народу. Показовою щодо цього є стаття С. Петріва під назвою „За державу!”, вміщена в підпільному журналі „До зброї”, що виходив у 1943 році. Здійснивши екскурс в минуле з метою обґрунтування справедливої боротьби Української Повстанської Армії, автор емоційно і вагомо писав:

“...Знову ожив і загорівся лицарський дух серед українців. Не дамо посоромити землі української – старий клич київського князя Святослава став сьогодні знову кличем дня. Українську землю знову шматують і виривають один в одного з рук московські та німецькі імперіалісти. Безневинний український люд стогне під важким чоботом займанця. Горять наші села, пливе невинна кров помордованих дітей, жінок, батьків і синів наших. Удесятеро гірший стан, більша руїна, як перед повстанням Козаччини. І український народ так, як тоді, сказав рішуче слово – досить! Не хочемо і не будемо довше терпіти наруги й знущання нахабних загарбників, не хочемо й не будемо рабами Москви, Берліну чи Варшави, а хочемо бути і будемо панамі у власній державі на власній землі”.

Українська Повстанська Армія, що боронила Україну від чужоземного рабства, – феноменальне явище в історії визвольної боротьби взагалі. Не маючи ні державних структур, ні зовнішньої підтримки, а лише спираючись на власний народ, вона упродовж більше десяти років жертвно і високоорганізовано боролася за свободу і незалежність України, за святую віковічну ідею Української самостійної соборної держави. У боротьбі з тоталітарними режимами німецького гітлеризму і російського сталінізму ОУН-УПА була активною воюючою стороною у Другій світовій війні на боці Об’єднаних Націй...

Після розгрому гітлерівських окупантів і звільнення України загопи Української Повстанської Армії не склали зброю, вони продовжили героїчну боротьбу проти давнього поневолювача українського народу – російського тоталітарного комуністичного режиму. Вояки УПА свідомо віддавали життя задля того, щоб постала вільна, ні від кого незалежна суверенна Україна.

---

\* Авторханов А. Империя Кремля. – М., 1991. – С. – 44.

боротьби проти окупантів-гітлерівців і окупантів-більшовиків. Так, у надрукованих листівках з цієї проблеми говорилося:

“Партизани!.. Чого ми хочемо замість німецької окупації? Повернення радянського режиму? Хіба московський режим так уже відрізняється від німецького? Вони подібні, як дві краплі води. І той і той режим – це диктатури, спрямовані проти нашого народу.

Гітлерівський і російський імперіалізми сьогодні в конфлікті, але обидва воюють, щоб поневолити народи. Ще зовсім недавно вони були об'єдналися до боротьби проти інших народів і ділили між собою здобич. У вересні 1939 року Сталін та гітлерівська Німеччина уклали союз і взаємно допомагали один одному, щоб знищити європейські держави. Вони постачали наш хліб німецькій армії і наше пальне німецьким танкам та літакам. Чи правильно боротися за цей або той режим? Ні! Наша справа – боротися проти обох режимів за побудову нової епохи. Це стане можливим тільки тоді, коли впадуть обидва режими. Тоді кожен народ зможе будувати своє майбутнє за власним бажанням. Незалежна держава, вільний народ, вільні робітники – ось те нове суспільство, за яке ми повинні боротися!..

Геть Гітлера і Сталіна! Хай живуть незалежні держави всіх поневолених народів!”\*

Цей бік проблеми української національно-визвольної боротьби в роки Другої світової війни у концентрованій формі відображено в книзі А. Авторханова “Империя Кремля” таким висновком: “Поставлені під час війни перед вибором: нацисти чи комуністи – керівники українського національного руху обрали третій шлях – шлях української незалежності. Як тільки німецькі окупанти увійшли до Львова, з'їзд українських національно-політичних організацій у червні 1941 року проголосив відновлення Української Народної Республіки і створення українського національного уряду на чолі з Ярославом Стецьком, однак німецькі нацисти були такими ж ворогами незалежної України, як і московські комуністи. Москва хоча б формально створила Українську радянську республіку, а Берлін взагалі розглядав Україну як свою майбутню колонію... Організація українських націоналістів (ОУН), лідером якої був згодом убитий чекістами у 1959 році у Мюнхені Степан Бандера, створила Українську Повстанську Армію (1942). Оскільки Бандера сидів у німецькому концтаборі, її очолили спочатку М. Лебідь, а потім Роман Шухевич. Сотні тисяч вояків УПА загинули в боротьбі

“Брестського миру” 1918 року. Торгівля територією України між Сталіним і Гітлером тривала практично упродовж перших трьох років радянсько-німецької війни.

Нині ці переговори здаються неймовірними. Це й зрозуміло: реальна історія секретної дипломатії Другої світової війни й досі, через десятиліття, залишається невідомою. Таємні події, здатні змінити наші звичні уявлення про Другу світову війну, поки що зберігаються у великому секреті. Але, як відомо, все таємне зрештою стає явним. Згадаймо, наприклад, який резонанс викликали обнародовані російським керівництвом оригінали секретних протоколів 1939 року!

Про те, що Сталін вже у перші місяці війни робив неодноразові спроби домовитись з Гітлером, є досить авторитетні свідчення, зокрема відомого радянського контррозвідника П. Судоплатова і маршала Г. Жукова. Зазнаючи одну за одною розгромні поразки, радянське керівництво, за дорученням Сталіна, звернулося до посла Болгарії з пропозицією про укладення сепаратного миру з Німеччиною, а взамін передати Гітлеру окуповані території України, Білорусії та навіть захоплені німцями райони Росії.\* За свідченням Г. Жукова, напередодні Московської битви, 7 жовтня 1941 року, Сталін дав розпорядження наркому внутрішніх справ Л. Берії терміново вивчити можливість до припинення війни на умовах відмови СРСР від республік Прибалтики, Білорусії, Молдавії, а також частини України. Але Гітлер, війська якого стояли вже біля стін Москви, від цієї пропозиції відмовився.\*\*

Та Сталін й надалі не втрачав надії на те, що йому все ж вдасться дійти згоди з нацистським фюрером за рахунок уступки значних територій. В 1942 році, ще напередодні Сталінградської битви, серед евакуйованих в радянський тил представників української інтелігенції, за донесенням НКВС, поширювались настійні чутки про те, що сталінське керівництво не відмовилось від перспективи сепаратного миру з Німеччиною на умовах “Бресту”.

Наприкінці квітня 1943 року Японія, яка намагалась виступити посередником в переговорах між Москвою і Берліном, повідомила

---

\* Козловський І. Встановлення українсько-польського кордону. 1941 – 1951. – Львів, 1998. – С. 44 – 45.

\*\* Див.: Гриневич В. Гитлер и Сталин в поисках сепаратного мира: Неразгаданная загадка Второй мировой войны // Зеркало недели. – 2001. - 1 вересня.

---

\* Цит. за: Косик В. Україна і Німеччина в Другій світовій війні. – С. 591.

нацистів про те, що росіяни знову “готові сісти за стіл переговорів”. Інформацію про це дослідники виявили в таємних документах посла Японії в Німеччині Хіросі Осіма, який в 1941 – 1945 роках регулярно надсилав своєму урядові повідомлення щодо ситуації в Німеччині та на радянсько-німецькому фронті.

Тепер, після поразки нацистів у битвах під Москвою та в Сталінграді, Гітлер був згоден на такі переговори, але одна з головних німецьких умов – СРСР має офіційно відмовитись від України і передати Німеччині право контролю над нею шляхом створення Української автономної республіки під гітлерівським протекторатом. Вирішення цього питання Сталін відклав до серпня. Проте після Курської битви, коли радянські війська остаточно перехопили ініціативу і почався їхній переможний похід на Захід, доцільність в подальших переговорах відпала. В усякому разі, коли 14 вересня 1943 року від японських дипломатів надійшла поновлена пропозиція про продовження переговорів у радянське посольство в Стокгольмі, ТАРС офіційно заявив, що питання про мир з Німеччиною не підлягає обговоренню.

Ці та інші факти досить умотивовано стверджують висновок відносно того, що саме проблема України у переговорах про укладення радянсько-німецького миру стала нерозв’язною і не дала можливості дійти компромісу. Для обох диктаторів – і Сталіна, і Гітлера – збереження України під своїм контролем було принциповим, і поступитися ворогуючі сторони не мали наміру. Навіть програвши війну, Гітлер намагався за всяку ціну залишити Україну за Рейхом.

Виходячи з суворой логіки ходу війни та задач, які стояли перед нацизмом і сталінізмом, вітчизняні й західноєвропейські автори не раз приходили у своїх дослідженнях до висновку відносно українського питання як основного в Другій світовій війні. Наприклад, американська газета «Saturday Evening Post» ще наприкінці січня 1945 року писала, що гігантський конфлікт, який спалахнув в Європі в середині ХХ століття, був фактично “українським конфліктом”. Незважаючи на набагато ширші загарбницькі плани гітлерівської Німеччини, все ж зрештою основним питанням виявилася найжорстокіша битва, в якій полягли десятки мільйонів з обох сторін, за володіння Україною.

проводити набір серед місцевого населення і намагається розбудувати свою організацію на якомога ширшій базі”. В результаті в листопаді того ж року секретна німецька інструкція стосовно України вже наголошувала:

- “1. Наші вороги: комуністи, прихильники Бандери, партизани. **Потенційно найнебезпечніші бандерівці.** За всяку ціну знищити.
2. Школи тільки 4-класні. На другий рік (1943) закрити.
3. „Просвіти” обсервувати. Там діють Б (бандерівці).
4. Відібрати культурно-освітні установи, театри, кінотеатри.
5. Якнайменше наукових інституцій типу лабораторій і т. ін. Тільки такі, що необхідні для війська.
6. Церкви не допустити до згоди.
7. Не боротися проти сухот, тифу. Закрити лікарні для населення...
8. Суди лише німецькі. Кожний німець – суддя. Для населення суди передбачені на 10 літ.
9. Хуліганство каральне тільки тоді, коли шкодить німцям
10. Ширити аморальність – не карати за аборти.
11. Все, що має хребет – зламати...
12. Партизанів і націоналістів **не допускати до згоди між собою...**”\*

Численні гестапівські документи розкривають величезний обсяг антинацистської діяльності оунівських нелегальних груп на території України і в самій Німеччині, котрі були розгорнуті українськими національно-патріотичними силами. Після арешту у вересні 1941 року багатьох активістів організації та її керівника Степана Бандери, якого було кинуте до концтабору Заксенхаузен, гестапо сподівалось, що діяльність її, принаймні на території самого Рейху, буде припинена. Проте прихильники Бандери, залишившись без свого провідника, скоро почали збиратися в організації й активно діяти. Про це свідчать гестапівські донесення про численні арешти активістів руху. Так, в листопаді 1942 року вже повідомлялося про арешти серед оунівців в Берліні, Дрездені, Брауншвайзі та інших німецьких містах, а також в Україні (у Львові, Рівному, Луцьку, Чернівцях, Житомирі, Одесі, Миколаєві, Сумах та ін.), на території Румунії й Угорщини. При чому в кожному повідомленні говорилося, що при арештах гинуло чимало гестапівців – українські патріоти дорого платили за своє життя.

У гестапівських донесеннях до Берліну з України особлива увага зверталася на те, що оунівці – послідовники і С. Бандери, і А. Мельника – прагнули спільної з радянськими партизанами

---

\* Цит. за: Косик В. Україна і Німеччина в Другій світовій війні. – С. 584, 587.

оточенні Гітлера цього жорстокого правителя України з похвалою називали „другим Сталіним”...

Виходячи з таких драматичних реалій, Організація Українських Націоналістів на своїй II конференції, що відбулася у квітні 1942 року, гітлерівський нацизм, як і сталінський більшовизм, оголосила головними ворогами українського народу і української державності. Боротьба проти фашистських окупантів набула активних форм, про що регулярно сповіщала газета „За самостійну Україну”, яка почала виходити у підпіллі ще в листопаді 1941 року. В Берлін з України все частіше почали надходити секретні повідомлення служби безпеки і СД під назвою “Рух групи Бандери”, в яких діяльність загонів оонівських вояків розглядалася як найрадикальніший український незалежницький рух. В донесенні від 18 вересня 1942 року зі Сходу стверджувалося: “В той час як у перші місяці ця група мала вплив своєю пропагандою спочатку на Західній і Центральній Україні, то тепер поступово ця робота поширилась на решту території України. Саме рух Бандери найбільш проявляє ворожнечу до німців. Він неодноразово наполягав, що необхідно викинути німців геть”.

Німецький документ свідчить про виявлення службою безпеки в різних регіонах України важливих пропагандистських матеріалів руху опору, за яким стоїть “група Бандери”, а також про численні арешти її членів у Києві, Житомирі, Запоріжжі, Миколаєві, Херсоні та інших містах і селах. У знайдених на території Рівненської області листівках під заголовком “Звернення до українських націоналістів з нагоди першої річниці проголошення незалежної Української держави у Львові 30 червня 1941 року”, зокрема, говорилося: “...Ми ніколи не розміняємо нашу свободу на шмат хліба іноземного загарбника, на “нову вищу культуру” чи на антилюдську ідею. Ми бажаємо мати свою власну культуру, свій власний хліб, ми хочемо бути вільними і щасливими... Що б не відбувалося на Україні, які б орди не переходили через нашу землю, якими б не були ідеї та теорії, що намагатимуться нам нав’язати чужоземні загарбники, український народ ніколи не зіб’ється зі свого праведного шляху. Ще не вмерла Україна!”\*

Численні повідомлення німецької служби безпеки і СД з “окупованих районів Сходу” раз за разом свідчили, як, наприклад, документ від 23 жовтня 1942 року, що “рух Бандери зайняв цілком визначену позицію проти Німеччини і що він вирішив добиватися силою і всіма засобами, враховуючи збройну боротьбу, незалежності України. Крім того, рух Бандери, як і раніше, продовжує інтенсивно

\* Цит. за: Косик В. Україна і Німеччина в Другій світовій війні. – С. 578.

## Сталінізм – досконала форма нацизму

Тотальне військове зіткнення на європейському континенті двох імперій зла – фашистської та радянської – яскраво висвітлює їхню ідеологічну тотожність, схожість завдань і методів, якими вони керувались у досягненні загарбницької мети. Ідеологічною основою обох розпалювачів Другої світової війни стали людиноненависницькі вчення расової (національної) і класової ненависті, ритуальні заклики вождів, що гіпнозували мільйони людей, засліплених оглушливою пропагандою. Для обох режимів, створених і керованих диктаторами, були характерними такі спільні риси, як система управління, що цілковито підпорядковувала суспільство державі; монополія на інформацію і пропаганду офіційної ідеології (більшовизму і нацизму); масовий терор каральних органів і таємних служб; тотальний контроль і насильство держави над своїми націями.

Відома американська дослідниця проблем тоталітаризму Ганна Арендт, яка вважається однією з основних теоретиків цього суспільного феномену, наголошуючи у своїй фундаментальній праці “Витоки тоталітаризму”\* на структурній подібності фашистських і комуністичних держав, як приклад наводить саме тотожні типологічні риси більшовицького СРСР та фашистської Німеччини, фактично ставить знак рівності між сталінізмом і нацизмом, між політикою Сталіна і Гітлера.

Желю Желев, колишній болгарський дисидент і визначний учений, який згодом став президентом Болгарії, у своїй книзі “Що таке фашизм?” паралельно аналізує й радянську комуністичну диктатуру, відзначаючи такі її спільні риси з фашизмом, як монопартійність, злиття діяльності партії і держави, масовий терор (при цьому – обов’язкова наявність поряд з тюрмами таборів масового ув’язнення), тотальний ідеологічний контроль, оглушлива пропаганда. Разом з тим, відзначаючи причину, чому СРСР протримався на 45 років довше від нацистської Німеччини, Ж. Желев писав:

«... Комунізм був досконалою формою фашизму, оскільки він тотально контролював не лише політичні структури, але також і

\* *Arendt Hannah. The origins of Totalitarianism. – San Fiego – N.-Y. – London, 1979.*

економіку. Ось чому комунізм мав довше життя, ніж фашизм: він був народжений у 1917 і помер у 1989 році, в той час як фашизм був переважно феноменом 1920-х – 1940-х років».\*

Природно, при порівняльному аналізі гітлерівського і сталінського режимів можна навести певні приклади для їхнього протиставлення, але вони (ці приклади) не спроможні жодним чином заперечити тотожність цих режимів у головному – тотальному насильстві держави над людською особистістю і суспільством в цілому.

Проблема тотожності сталінізму і гітлерівського нацизму не сходить зі сторінок дослідницької літератури та наукової публіцистики; весь час звучать вимоги прогресивних демократичних сил засудити сталінізм так само, як і нацизм, влаштувавши “Нюрнберг-2”. В наші дні суперечки про історичне коріння і співвідношення сталінського і гітлерівського тоталітарних режимів (двох найстрахітливіших режимів XX століття), про шляхи подолання їхньої загрозливої, вибухонебезпечної історичної спадщини переросли рамки теоретичних дискусій і стали дійовим чинником сучасної загальноєвропейської політики.

Важливою подією у цьому зв’язку стало прийняття спеціального рішення від 1 липня 2009 року комітетом з демократії Парламентської асамблеї Організації з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ), засідання якого проходило у литовській столиці Вільнюсі. В текст резолюції “Возз’єднання поділеної Європи: сприяння правам людини і громадянським свободам в регіоні ОБСЄ у XXI столітті”, за ініціативою Литви і Словенії, включено положення, яке урівнює тоталітарні режими сталінізму і нацизму і закликає до рішучого міжнародного засудження скоєних ними злочинів проти людства. На підтримку цього документа висловились 30 депутатів від 14 країн світу. Після розгляду резолюції на пленарній сесії вона має набути статусу офіційного документа ОБСЄ.

Крім того, комітетом з демократії Парламентської асамблеї ОБСЄ визначено, що 23 серпня – день підписання пакту Молотова-Ріббентропа – надалі буде відзначатися як міжнародний День пам’яті жертв нацизму і сталінізму.

Таким чином, з міжнародних позицій прийнято історичне

“1. Волею українського народу Організація Націоналістів під проводом Степана Бандери проголошує відновлення Української Держави, за яку поклали свої голови цілі покоління найкращих синів України.

Організація Українських Націоналістів, яка під проводом її творця і вождя Євгена Коновальця вела в останніх десятиліттях кривавого московсько-большевицького поневолення завзяту боротьбу за свободу, закликає увесь український народ не складати зброї так довго, доки на всіх українських землях не буде створена суверенна українська влада...

2. На західних землях України твориться українська влада, яка підпорядковується українському національному урядові, що створиться в столиці України – Києві.

Українська національно-революційна армія, що твориться на українській землі, боротиметься далі проти московської окупації за Суверенну Соборну Державу і новий справедливий лад у цілому світі.

Хай живе Суверенна Українська Держава!..”

Ця спроба скінчилася повною невдачею. Прем’єр щойно проголошеної у Львові Української держави Ярослав Стецько і увесь провід ОУН на чолі зі Степаном Бандерою 5 липня були заарештовані. На допиті в Берліні від пропозиції відкликати Акт проголошення держави вони відмовилися й були кинуті до концтабору Заксенхаузен. Створені абвером ще до початку радянсько-німецької кампанії два батальйони з числа українських націоналістів “Нахтігаль” та “Роланд”, котрими планувалося започаткувати українські збройні сили, згодом були розпущені.

Отже, при зіткненні з політикою нацистської окупаційної влади в Україні той короточасний період пронімецьких симпатій, що мав місце в деякій національно-демократичній частині українського суспільства, дуже скоро змінився на різку антипатію і розгортання непримиренної боротьби проти гітлеризму та його планів щодо України. Окупанти встановлювали в Україні свої порядки терором, насильством, масовим пограбуванням і знищенням усіх, хто запідозрювався у нелояльності до німецької влади. На окупованих українських землях виконувалися директиви Еріха Коха, нацистського керівника рейхскомісаріату “Україна”, відомого своєю винятковою жорстокістю, відповідального за смерть мільйонів мирних людей в Україні та Польщі. Рейхскомісаріат, до якого входили Правобережна Україна, частина Лівобережжя та райони, прилеглі до Криму, став місцем особливо жорстокого ставлення до населення, де упродовж тривалого часу вживалися надзвичайні каральні заходи щодо людей окупованих територій. Характерно, що в

\* Цит. за: *Щербак Ю.* Україна: Виклик і вибір. Перспективи України в глобалізованому світі XXI століття. – К.: Дух і Літера, 2003 – 176-177.

## «Рух Бандери зайняв цілком визначену позицію проти Німеччини»

Оцінюючи діяльність українських національних сил під час німецько-фашистської окупації України з позицій конкретної історичної ситуації, слід зазначити, що спочатку окремі політичні діячі, передусім лідери українського „чинного націоналізму”, введені в оману нацистською пропагандою, сподівалися на співпрацю з Німеччиною у справі відродження демократичної України. Певні підстави для цього начебто й були. Скажімо, на пропозицію нацистського політика й ідеолога Альфреда Розенберга, призначеного в 1941 році міністром Східних окупованих територій, (він, до речі, вважав, що треба дозволити українцям розвивати свою історичну свідомість, створити університети у Києві та інших містах України, дозволити розвиток української культури тощо. Крим, колись заселений готами, буде відлучений від України, котра одержить як компенсацію території на сході і її кордон буде перенесено до Саратова на Волзі), було підготовлено інструкцію для рейхскомісара (правителя) України від 7 травня 1941 року, в котрій зазначалося: “Мета роботи рейхскомісара на Україні полягає, по-перше, в одержанні для німецького Рейху продовольства і сировини і, таким чином, у полегшенні ведення війни, а потім у створенні вільної Української держави, тісно зв’язаної з Німеччиною”.\*

Подальші події показали, що ідею Розенберга фашистська верхівка на чолі з Гітлером відразу ж відкинула, замінивши людиноненависницькими планами перетворення України на колоніальний сировинний придаток нацистської Німеччини, джерело продовольства, а її населення на вернення на рабів німецького Рейху.

Характерним показником ставлення гітлерівців щодо українського народу та його віковичних прагнень служать події, пов’язані зі спробою українських націоналістів з ОУН проголосити Акт про утворення самостійної Української держави, що відбувся у Львові 30 червня 1941 року. Того ж дня львівська радіостанція ім. полковника Євгена Коновальця оприлюднила текст Маніфесту національних зборів, що відбулися під головуванням Ярослава Стецька, про відновлення Української держави, в якому, зокрема, говорилося:

---

\* Цит. за: *Косик В.* Україна і Німеччина в Другій світовій війні. – Париж – Нью-Йорк – Львів, 1993. – С.92.

рішення, котре поставило знак рівності між сталінізмом і нацизмом – захід, який цілком справедливо визначив ці тоталітарні режими як антигуманні злочинні системи, що підлягають всенародному засудженню. (До речі, рішення Парламентської асамблеї ОБСЄ практично повністю підтримує український погляд на історію першої половини XX століття).

Від Росії як учасника ОБСЄ резолюція Парламентської асамблеї ОБСЄ, крім того, вимагає відмовитись від демонстрацій прославлення радянського минулого і позбутись структур, що “прикрашають історію”. В даному випадку йдеться про російську пресловуту “комісію з протидії фальсифікаціям історії”. Справа в тому, що в Росії зараз відбувається – і Європу це не може не тривожити – відверта ревізія історії в напрямку ренесансу неосталінізму, поступово нарощується інформаційна пропаганда такого собі образу “Сталіна-менеджера”, котрий сприяв відродженню імперських тенденцій цієї держави, поширенню російського впливу у світі. Свідомо замовчуючи весь той соціальний трагізм цілих народів, що був породжений сталінізмом, Радянський Союз сьогодні представляється в позитивному образі як продовження Російської імперії, який досяг в радянський період свого найбільшого розквіту. Саме цьому “менеджерові”, на думку сучасних московських шовіністично налаштованих пропагандистів великодержавницької ідеї, належало поєднання імперської і радянської величі Росії, до чого прагнуть й нинішні господарі Кремля.

Звичайно про Сталіна існує чимало й не російських компліментарних возвеличувань. Пригадаймо, для прикладу, відомі висловлювання про нього прем’єр-міністра Англії Уїнстона Черчілля, який свого часу говорив: “...Сталін був неперевершеним майстром знаходити у важкі хвилини шляхи виходу із найбезвихіднішого становища. У найважчі хвилини, а також в моменти торжества він був однаково стриманим, ніколи не піддавався ілюзіям. Він був надзвичайно складною особистістю. Він створив і підкорив собі величезну імперію. Це був чоловік, який свого ворога знищував руками своїх ворогів і примусив нас, яких відверто називав імперіалістами, повстати проти імперіалістів...”

Іншим разом той же Черчілль підкреслено заявив: “Він прийняв Росію з сохою, а залишив оснащеною атомною зброєю. Ні! Що б не говорили про нього, таких історія і народи не забувають”.

Звичайно, не забувають, і ніколи не забудуть... Сталін залишиться у пам'яті народній назавжди. Як ніколи не буде забуто й Гітлера та інших тиранів з більш ранньої історії Європи та світу... Діяльність подібних сумнозвісних історичних особистостей має не стільки позитивний, скільки негативний характер, завдяки чому вони залишають по собі не світлу, а безславну пам'ять. І Гітлер, і Сталін в історії людства назавжди залишаться як генії зла, як діячі, з волі яких чинилось історичне зло планетарного масштабу. Незважаючи на те, що обидва вони були лідерами великих суспільних рухів, мали певні заслуги перед своїми країнами, вони увійшли в світову історію передусім як державні діячі, політика яких була спрямована проти ідей гуманізму, характеризувалась масовим терором, знищенням мільйонів людей, розв'язанням кровопролитних війн. Особливо це стосується Сталіна, котрий, за визнанням ряду зарубіжних аналітиків, в так званому рейтингу найбільших злочинців XX століття займає перше місце.

До речі, тих же англійців, земляків Черчілля, інтерес до Сталіна та його епохи не полишає й нині, через більш як півстоліття після згину комуністичного деспота. Наприклад, 30 грудня 2006 року «Daily Herald», одна з найпопулярніших на Заході газет, за повідомленням американського інформаційного агентства «Ассошиейтед Пресс», здійснила аналіз і назвала найбільших тиранів світу за ознакою антигуманності, тобто браку людяності у керівників країн. У цьому страхітливому рейтингу деспотів, хто відзначався найбільшою жорстокістю і на совісті кого найбільше число жертв, «Daily Herald» на перше місце поставила саме колишнього радянського лідера Йосифа Джугашвілі (Сталіна), який був повновладним володарем в комуністичній Росії упродовж майже 30 років. Адольфові Шикльгруберу (Гітлеру), німецькому лідерові нацистської партії й держави, режим якого знищив близько 6 мільйонів євреїв у роки Другої світової війни, газета віддала друге місце; третім названий Пол Пот, відповідальний за смерть приблизно 2 мільйонів камбоджійців в 1975 – 1979 роках.

Зрозуміло, першість серед цих відомих усьому світові нелюдів належить Сталіну цілком заслужено. Сьогоднішній цивілізований людині важко навіть осягнути феномен сталінського репресивного режиму. Скажімо, можна якось пояснити прагнення Сталіна знищити своїх суперників у боротьбі за місце на комуністичному олімпі, усіх

яких “країна Рад” будувалася, не могли не позначитись на певному ставленні до неї мільйонів її громадян.

Проте згодом становище на німецько-радянських фронтах радикально змінилося – очевидно, мав статися дуже суттєвий злам у свідомості людей, передусім у мільйонів бійців Червоної Армії, щоб зібратися з силами і не тільки зупинити могутню гітлерівську воєнну машину, але й перейти в рішучий наступ аж до повного її розгрому. Звичайно, цьому феномену є пояснення. Але пояснення не офіційної комуністичної міфології про “непорушну ленінсько-сталінську дружбу народів СРСР”; причини цих змін в найкритичніший момент крилися в інших обставинах, більш прозаїчних і прагматично жорстоких...

Принаймні, одна з вагомих причин такої зміни очевидна: винятково жорстока терористична політика і зневага, яку здійснювали гітлерівські нацисти щодо населення окупованих територій та по відношенню до мільйонів полонених, переважаючи частину яких здалася ворогові фактично без бою, змінила зрештою ситуацію на радянсько-німецьких фронтах. Відомості про антилюдський окупаційний фашистський режим, масові розстріли мирного населення й тотальне пограбування національних багатств, особливо на території України й Білорусії, мабуть, і внесли радикальні зміни у становище на фронтах і в глибокому радянському тилу...

До того ж, сотні тисяч полонених в умовах окупаційного терору самотужки визволялися з концтаборів і йшли в ліси, формуючи загони й цілі партизанські з'єднання, завдяки чому в німецькому тилу фактично й було створено другий фронт, який відіграв таку величезну роль в розгромі гітлерівської армії. І радянських партизанів, і вояків УПА, які громили німецькі тили, повсюдно підтримувало селянство – і українське, і білоруське, і російське, – яке, чого гріха таїти, свого часу у масі своїй чекало приходу німців, сподіваючись на визволення від сталінського терору. Але ще більша жорстокість нацистів, антилюдська фашистська політика гітлерівських головорізів на окупованих територіях перекреслили ці сподівання, що суттєво прискорило німецький розгром.

залишити на ніч в долині на степу, а самим сховатися поблизу в окопах і траншеях, полишених червоноармійцями. До нас приєднався батько мого товариша й ми під його керівництвом швиденько накидали в окопи трави й розташувалися перечекати цю страшну okazію. Пригадується, як ми протягом усієї тієї тривожної ночі так і не зімкнули очей, бо, по-перше, в траншеї, викопані на сирій землі, вночі перебазувалося з долини багато жаб'ячих сімейств, яких ми боялися більше, ніж того, що творилося навкруги, бо маленькі жабенята чомусь намагалися залізти нам під дитячу одіжку; по-друге, майже до самого ранку було чути близькі кулеметні черги і гарматні постріли; всю ніч над нами, наче феєрверк, пролітали трасуючі кулі й снаряди – видовище незабутнє, і тут було не до сну.

Наступного ранку, зі сходом сонця, побачили ми перших окупантів – троє німецьких солдатів у незвичних, жаб'ячого кольору, сіро-зелених мундирах верхи на великих ломових конях з'явилися чомусь із того боку, куди відступали червоноармійці. В долині біля джерела вони зупинилися, наповнили фляги свіжою водою і, не звертаючи жодної уваги на невеличкий гурт дітлахів, які завмерли від несподіванки, поїхали собі далі. Такою, прямо скажемо, нехарактерною була перша зустріч моя і моїх сільських однолітків з німецькими загарбниками. Але дуже скоро, вже через годину-другу, гуркіт танків і машин, тріскотня мотоциклів, які незабаром з'явилися з-за пагорбів на дорозі, що проходила поруч, заповнили степ – німецькі війська практично без будь-якого спротиву котилися на схід...

Зрозуміло, з фронтовим гаслом «За Родину! За Сталіна!» на тому етапі війни явно був якийсь “негаразд”. Дуже вірогідно, відіграв свою роль набутий досвід ненависного сталінського режиму, з яким радянському народові у передвоєнні роки довелося добре познайомитись. Мабуть, саме завдяки тому ні російські, ні українські солдати, ні представники інших народів радянської імперії проявляли масовий героїзм і самопожертву й гинути за Сталіна і його владу не мали бажання. Це цілком очевидно. Напевне саме з цієї причини сталінська імперія в 1941 – 1942 роках перебувала фактично над прірвою, яка ось-ось мала скінчитися для неї трагічно: масовий тероризм, репресивні принципи сталінізму, на

тих, хто йому протистояв і також рвався до влади. Але в чому був смисл вигублення такої величезної кількості власного народу? Світова історія, навіть гітлерівський нацизм не знає таких масштабів винищення людей. Адже йдеться про астрономічні цифри кількості жертв! Йдеться про справжній диявольський конвейер, в якому загинули десятки мільйонів ні в чому не винних людських життів! Це – явища, які не можуть не вражати уяву сучасної людини...

Ось жахливе документальне свідчення: лише сам кремлівський диктатор, власною рукою, підписав 366 списків на розстріл майже 50 000 чоловік. І це тільки під час репресій 1937 – 1938 років! А скільки від його імені та за його розпорядженням загублено людських душ в ці роки та до і після них! Серед жертв – тисячі представників цвіту українського суспільства – гуманітарної, технічної та військової інтелігенції, політичних і державних діячів, просто активних, національно свідомих людей – учителів, лікарів, журналістів, акторів, у тім числі – видатні постаті української національної культури з світовими іменами: художник-монументаліст Михайло Бойчук, вчені Сергій Єфремов і Агатангел Кримський, письменники Микола Зеров і Микола Куліш, режисер-реформатор Лесь Курбас й сотні інших особистостей, котрі могли б скласти честь будь-якій європейській культурі. Їхні імена назавжди залишаться у драматичній історії України першої половини ХХ століття.

Постає питання: чи можна примирити “позитивні”, за Черчіллем, ознаки диктатора, цієї “надзвичайно складної особистості” (“стриманий”, “без ілюзій”, “створив і підкорив собі імперію”) з тими жахливими діями, які характеризують його як абсолютно безгуманного представника роду людського? Як бути з десятками мільйонів жертв Сталіна, виморених штучними голодоморами, загублених в таборах Гулагу, розстріляних у звинуваченні в “буржуазному націоналізмі”? Як бути з різким розходженням його декларацій і реальних справ відносно піклування про трудящих, коли держава «рабочих и крестьян» системно винищувала і селян, і робітників, вже не кажучи про інтелігенцію?

Де тут має шукати правду сучасна людина? Яка роль Сталіна у цих жахливих явищах? Чи виправдана ціна за «атомну зброю», яку заплатив радянський народ?

## «За Родину! За Сталина!...»

«Під час Великої Вітчизняної війни бійці Червоної Армії йшли на смерть з його іменем на вустах: «За Родину! За Сталина!». Цей заклик підіймав бійців в атаку, і почуття патріотизму вселяло упевненість у перемозі», – так пише «Коммунист», газета сучасних українських сталіністів, які не тільки не зрікаються сталінізму, але, навпаки, підживлюють його, пропагуючи сталіністську політику в українському суспільстві.

Відомо, що таке гасло на фронті, справді, практикувалось і відіграло свою мобілізуючу роль. Але виникає цілком логічне запитання: Чому це патріотичне гасло “не спрацювало” на початковому етапі війни? Чи воно взагалі тоді було відсутнє? Чому Червона Армія, яка в 1941 році, це відомий факт, значно переважала гітлерівські війська за кількістю дивізій та їхнім озброєнням, за кількістю танкових корпусів та авіаційних ескадриль, за хоробрістю радянського солдата, – чому попри всі ці переваги, вона, Червона Армія, на першому етапі війни зазнала такої ганебної, здавалося б нічим не виправданої, поразки? Чому тоді сотні тисяч (!) радянських солдатів, лише за деяким винятком (скажімо, оборона Києва, Одеси й Севастополя), разом зі своїми командирами – офіцерами й генералами – практично без бою піднімали руки і здавалися в полон німцям, а дивізії гітлерівської армії, як ніж в масло, врзалися вглиб радянської території і переможно дійшли аж до Москви, Волги й Кавказу?..

Адже динаміка пересування радянських і німецьких військ (дивізії Червоної Армії відступали, а німецькі – їх наздоганяли) була такою інтенсивною, що за період менше, ніж півроку майже вся територія України була окупована військами фашистської Німеччини та її сателітів. На початок 1942 року (за 6 місяців) гітлерівці просунулись на південно-західному напрямі більш як на 1200 км. Військова машина Німеччини та її союзників буквально прокотилася по території України. Причому характерно, що в 1941 році битву за Україну вели 57 дивізій і 13 корпусів німецької групи армій “Південь” проти 80 дивізій Південно-Західного і Південного фронтів радянських військ. У ході цих боїв Червона

Армія втратила близько 70 % особового складу.\* Чи можна цю ситуацію пояснити лише «внезапністю нападения» і «вероломством врага»?..

Тут не зайвим, на наш погляд, буде зробити невеличкий авторський відступ. Друга світова війна, як мовиться у деяких мемуарних свідченнях учасників і дітей війни, – це і “моя війна”. Так, справді, ця війна була безпосередньо й моєю, автора цих рядків. В дитячій пам’яті тодішні події, які відбувалися у рідному селі на Вінниччині, на моїй малій батьківщині, що неподалік добре відомого зараз “родонового” Хмільника, закарбувалися на все життя. Перед очима проходять картини липневих днів 1941-го. Ми, семи-восьмилітні сільські дітлахи, котрі пасли своїх корів у степу, виходимо поближче до курного шляху, що проходив недалеко від випасу худоби, й спостерігаємо, як мимо нас нескінченним потоком проходять військові частини. Колони червоноармійців у пілотках із зіркою на лобі, в обмотках, обвішані зброєю й амуніцією, все йдуть і йдуть. Йдуть один день, другий – відступають на схід. Іноді який-небудь загін, дружно за команду, збочує на долину, що поблизу, – робить привал. Молоді й літні солдати діляться між собою махоркою, самі палять і дають нам спробувати, а коли хто-небудь з нас закашлювався від міцної “махри”, всі голосно й, здавалося абсолютно безтурботно, сміялися, просто реготали...

Нарешті, якась військова частина зупинилася й бійці взяли за саперні лопатки. Досить швидко вздовж східного боку пагорбів були викопані траншеї й окремі окопи в цілий пояс чи й глибше. Ми зацікавлено спостерігали: значить, біля нашого села буде справжня війна! Але нашому здивуванню не було меж, коли під вечір і ця частина покинула викопані траншеї. Це було схоже на втечу без бою чи навіть на дезертирство...

Зате того ж таки вечора й тієї ночі випало нам, дітлахам, скористатися залишеними примітивними фортифікаціями: оскільки вже відчувалося безпосереднє наближення фронту, було чути, як у сусідньому селі, що по той бік річки Снивода, притоки Південного Бугу, бабахкали гармати, то нам було наказано корів

---

\* Вторая мировая война. 1939 – 1945 гг. – М., 1958. – С. 241.